DE NIEUWE STEM

CONCEDO NULLI

Maandblad voor Cultuur en Politiek

November 1958 *Jaargang 13 nr 11*

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van

voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, J B. CHARLES / JAN ROMEIN / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM / *voor Indonesië:* SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — *voor Suriname en de Antillen:* LOU LICHTVELD / *voor Vlaanderen:* / K. JONCKHEERE / J. KUYPERS.

Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, Mevr. A. Steenis, Lepelstraat 11^4, Amsterdam-C. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland *f* 18.—, België frs 275.—, buitenland *f* 22.50 resp. frs 350.—. Voor studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs *f* 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers *f* 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland *f* 2.50 resp. frs 40.—. Jaarabonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: VAN LOGHUM SLATERUS' UITG. MIJ. N.V.
Velperweg 143 C, Arnhem
Giro 836600

INHOUD

blz.

Lizzy Sara May, Verzen 609
Victor E. van Vriesland, De houdbaarheid der geheimhouding 613
Anthonie Donker, Vertrek- en eindstation van de brief . . . 622
Shiga Naoya, Wedergeboorte 629
Kwee Swan Liat, Revolutie in Azië en Afrika 634
G. J. Geers, Het Zandlopertje en onze tijd 649
Anthonie Donker, Zuid-Nederlandse dichters 657
Kort Bestek 665
Ex Libris 668

Lizzy Sara May

DOOR DE LENS VAN EEN GROOTOGIG DIER

altijd
altijd vind ik jullie weer
in mijn niet te sluiten
opslagruimte
slag
die geluidloos ligt
tussen hamer
en aambeeld
mond
die zich beweegt
tussen gebaar
en huid

zo diep
zo diep een plaats
een voorbehoud
urn
in een waakzaam lichaam
naakt en ondeelbaar
waren jullie
en vereeuwigd nu
tussen verte en
heimwee
verwaterd onweer zwart
en uitgehold

ik moet jullie groeten
moet absoluut mijn hand
uitstrekken
tussen uitdrukkelijke
grenzen paal en perk

jullie torenhoge ruïnen
van de nacht met
open ogen

ik kijk in je ogen
je weerzinhuisje
en zie dat mannetje
en vrouwtje
uitgevlogen zijn

ik kijk in je ogen
je muilkorf
en zie stapvoets
de dodentaal
naar binnen gaan

ik kijk in je ogen
een waterdicht schot
en zie mijn zelfportret
in het glazuur
over je nachtgesprek

ik lig onder de rook
van je ogen een dok
en zie mijn vredespaard
in de jajateugels
op de helling geschoven

ETAPPEN IN NUL

tussen de laatste kooi
en het slapend water
de glazen seinhand

tussen het slapend water
en de stap
de huig van de
gesloten straat

tussen de huig
en de trillende cirkel
de slijpende snavel

de huid van het water
is het starend oog
der stilte

BALLADE VAN DE KAPITEIN

zie hier
voilà
de kapitein
is een menselijke
man hij instrueert
in atonen
in htomen
de kapitein is
zijn eigen appel
is zijn eigen
ei
wij geven hem
bloemen
voor zijn vrouw
hoera

de kapitein
is een man
dat is zeker hij
drukt op knopjes
van de toekomst hij
is de drukknopitein
van zijn eigen
appel van zijn eigen
ei
wij vieren hem een
borrel
om hem te belonen
hoera

want de knopitein
heeft het druk
met de mensheid
hij is de liefhebbende
echtgenoot van de
mensheid hij geeft haar
zijn eigen appel en
zijn eigen ei
en zijn overuren
geeft hij aan ons
allemaal ja ja wij
kunnen niet meer
buiten lang leve
onze drukknopitein
hoera

Victor E. van Vriesland

DE HOUDBAARHEID DER GEHEIMHOUDING[1]

Mij is de eervolle taak toebedeeld hier het litteraire thema van onze conferentie in te leiden: „Heeft de schrijver recht op het geheim van zijn persoonlijk leven?" Dit brengt mij in verlegenheid. Ik moet toegeven, dat ik daaromtrent geen zeer vaste zekerheid heb. U zult misschien zeggen, dat ik daardoor juist in de goede situatie ben om het thema objectief uiteen te zetten. Maar een te grote onzekerheid in de wijze, waarop ik het probleem benader, zou toch uw wrevel kunnen wekken. Hoe dit ook zij, ik wil de vragen, waar deze kwestie ons voor stelt in de praktijk van ons dagelijks werk, onder het oog zien, zonder mij te dwingen in de ene of de andere richting tot een besluit te komen daar waar onbeslistheid mij de enige wijsheid lijkt. De enige wijsheid, wel te verstaan, waar het een zo persoonlijke en individuele materie betreft, een materie die het niet verdraagt dat men abstracte oplossingen zoekt of algemene conclusies. Gij kunt mijn scepticisme veroordelen, maar gij hoeft niet te twijfelen aan de ernst waarmede ik een kant-en-klare oplossing van de hand wijs.

Het geheim van het privé-leven van de schrijver is te allen tijde door de schrijver zelf onthuld, namelijk in de zgn. bekentenis-litteratuur. Van Montaigne tot Amiel, van Benjamin Constant tot Gide werd en wordt dit genre „Mon coeur mis à nu" alleen uit vrije wil toegepast en het deelt niet meer persoonlijks mee dan het wil mededelen. Dagboeken zijn in de regel minder met het oog op de lezer persklaar gemaakt dan memoires, en dringen daardoor dieper binnen in de werkelijkheid van de intimiteit des levens. Maar zelfs ten aanzien van die dagboeken moet men op zijn hoede zijn voor vervalsingen, wanneer men ze wil beschouwen als objectieve bronnen voor de kennis van de schrijver; vervalsingen van verschillende aard, gewild of niet gewild, maar steeds onvermijdelijk daar zij onafscheidelijk zijn van ons bewustzijn. Het object der waarneming smelt gedeeltelijk samen met de waarneming. Volledige openhartigheid ten opzichte van zichzelf bestaat niet. Zelfs wanneer men er een genoegen in schept, zijn eigen

[1] Vertaling van een rede, uitgesproken ter inleiding van het thema der litteraire discussies op de Conferentie der Internationale P.E.N., van 28 sept. tot 2 okt. van dit jaar te Parijs gehouden.

waarde in de ogen van de lezer te verminderen door het aandikken van eigen gebreken, zoals bijvoorbeeld de goede Jean-Jacques, met een zeker masochisme, doet, ook dan blijft toch een onuitgesproken rest over, die men niet kan bekennen. Dit is zelfs het geval wanneer de bekentenis een gezelschapsspelletje wordt, zoals in een bekende passage van „De Idioot" van Dostojewski. „Chacun de nous", zegt Pierre Mac Orlan in de laatste zin van zijn roman „Le Nègre Léonard et Maître Jean Mullin", — „chacun de nous possède en lui-même, au plus secret de ses pensées, le petit détail vulgaire lui permettant de finir ses jours dans la mélancolie."

Maar in elk geval blijft de schrijver zelf verantwoordelijk voor wat hij schrijft, zelfs wanneer hij indiscreties ten opzichte van zichzelf begaat, en dat maakt de dingen eenvoudiger. — Maar wat, wanneer anderen er zich mee gaan bemoeien?

Wat, wanneer anderen de schrijver „en pantoufles" gaan tonen, zoals de onsympathieke, de trouweloze Brousson het met zoveel smakeloosheid ten aanzien van Anatole France heeft gedaan, of Frank Harris met zoveel leugen en laster in sommige passages van „My life and loves"? Al moge er, volgens het spreekwoord, geen groot man bestaan voor zijn kamerdienaar, laten wij niet vergeten dat slechts de mentaliteit van een geboren kamerdienaar de kleinheid van een groot man kan ontdekken zonder schaamte en zonder verdriet. En de inbreuk op wat de Engelsen „privacy" noemen raakt ongelukkigerwijze niet alleen de persoon die er het slachtoffer van is, maar eveneens de anderen, de verwanten, de vrienden, al degenen die zijn naasten of nabestaanden zijn en die men tegelijk raakt, hetzij regelrecht omdat zij er ook in voorkomen, hetzij indirect, omdat zij geraakt worden in wie zij liefhebben.

Aan de andere kant is het duidelijk dat in veel gevallen details over een particulier leven onmisbaar zijn voor het begrijpen van een litterair kunstwerk. Het sonnet van Mallarmé „Ses purs ongles très haut dédiant leur onyx" is volkomen onbegrijpelijk als men niet weet dat in de kamer van de dichter een lamp stond in de vorm van een naakte vrouw, dat er een blauw gelakte Japanse vaas was waarin de dichter gewoonlijk zijn schetsen bewaarde, en dat er een antieke spiegel uit Avignon stond, in de lijst waarvan rennende eenhoorns waren gebeeldhouwd. Het raadsel van dit gedicht in zijn werkelijke betekenis zou onverklaard en onverklaarbaar zijn gebleven, indien de bescheidenheid was blijven stilstaan voor de deur van de kamer waarin dit

sonnet werd geschreven.[2] En wat zou men hebben begrepen van het prozastuk „Vierge folle, l'époux infernal" in „Une saison en enfer", wanneer de litteratuurgeschiedenis niet tot in de kleinste details de betrekkingen tussen Rimbaud en Verlaine had opgehelderd. Trouwens, bijna het gehele oeuvre van Rimbaud kan alleen begrepen worden door zijn levensloop.

De vertrouwelijkste details van een leven gaan dit leven te buiten, en het is vooral de litteraire kunstenaar die dat beseft. „Chaque homme porte la forme entière de l'humaine condition" zegt Montaigne.

In mijn land bestaat een archief in de nalatenschap van de schilder Willem Witsen, dat o.a. 1200 brieven bevat zonder welke een heldere kijk op de achtergronden, de beweegredenen en de bedoelingen van onze letterkundige beweging van 1880 en van haar cenakels voor ons onmogelijk zou blijken. Men mag aannemen dat de ontvanger van deze brieven ze alleen heeft bewaard omdat ze hem dierbaar waren en misschien ook met de bedoeling, ze in de toekomst nog eens te herlezen. Zijn weduwe bewaarde ze uit piëteit voor hem en voor de afzenders. Zij heeft beschikt dat dit deel van de erfenis aan de staat zou komen. Deze kostbare documenten bevinden zich thans in de manuscriptenverzameling van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. Men kan veilig aannemen dat de schrijvers van deze brieven ze nooit voor vreemde ogen hebben bestemd. Maar aangezien ook dit deel van het verleden thans voor onze weetgierigheid en nieuwsgierigheid openstaat, zal de toekomstige geschiedschrijver van de kultuurperiode voor en na 1900 in deze soms haastige geschriften veel vinden, dat hem meer inzicht dan vroeger zal geven in de onderlinge betrekkingen van de kunstenaars uit die periode.

Juridisch behoren de auteursrechten van een brief niet aan de geadresseerde maar aan de schrijver. Maar de morele kant van de zaak is belangrijker. Hier vindt men een algemeen belang, namelijk dat van de wetenschap, aan particuliere belangen tegenover gesteld. Dikwijls zijn de litteratuurwetenschap, de litteratuurgeschiedenis, de kunstgeschiedenis en de kultuurgeschiedenis ten zeerste gediend, als het publiek, door druk en uitgave, kennis kan nemen van bepaalde brieven van vooraanstaande persoonlijkheden op dat terrein. Aan de andere kant behelzen dergelijke, niet voor publikatie bestemde brieven, zoveel particuliere zaken, dat publikatie van die correspondentie niet te rechtvaardigen zou zijn. Zij zou een grofheid zijn zowel ten aanzien van de

[2] Vgl. Wolfgang Cordan: „Besinnung auf Mallarmé (Argonauten Druck).

nagedachtenis van de schrijver zelf als ten aanzien van zijn nog in leven zijnde familie en vrienden, alsook ten aanzien van in deze brieven aanwijsbare of met name genoemde kennissen.

Wat moet nu zwaarder wegen? Soms heeft de overledene een testament nagelaten dat de zaak eenvoudiger maakt. Men kan stipuleren dat geen van zijn brieven, zelfs gedeeltelijk, mag worden gedrukt, en ze uitsluitend bestemmen voor het archief van een wetenschappelijke bibliotheek. Daar kunnen ze geraadpleegd worden voor wetenschappelijke studie-doeleinden door vakgeleerden. Het spreekt vanzelf dat die bibliotheek dan waarborgen moet scheppen tegen misbruik, zodat desondanks geen indiscreties of publikaties mogelijk zijn. Maar daartegen waakt ook de wet.

Ik moge terloops, hoewel het hier geen brieven betreft, herinneren aan de testamentaire beschikking van Jules en Edmond de Goncourt ten aanzien van hun „Journal". Deze kwaadsprekerijen, zo interessant voor de kennis van de kunstwereld en de algemene kultuur van hun tijd, giftig, elegant en dodelijk sarcastisch, dikwijls onrechtvaardig en niet voor de intiemste details terugschrikkend, konden aanvankelijk uiteraard slechts gepubliceerd worden in streng geselecteerde uittreksels. Maar helaas, toen eindelijk vijftig jaar na de dood van Edmond men deze unieke documenten in hun geheel kon publiceren, was er geen papier genoeg meer (het was in '46) om aan de verschenen vijftien delen nog eens het drievoudige toe te voegen. Maar bovendien: te gering was het aantal geworden van de in litteratuur gespecialiseerde snuffelaars die na zoveel jaren nog genoeg belangstelling zouden hebben voor deze kwaadaardige fluisteringen over figuren van het midden der vorige eeuw, van wie een deel volstrekt vergeten was. Wat toen een sensatie zou zijn geweest, interesseert nu niemand meer.

„Il y a deux littératures", zegt Sainte-Beuve, „... une littérature officielle, professée, cicéronienne, admirative; l'autre orale, en causeries de coin de feu, anecdotique, moqueuse, irrévérente, — corrigeant et souvent défaisant la première, *mourant quelquefois presque en entier avec les contemporains.*"

Wij hebben gezien dat het belang van de litteratuurwetenschap tegengesteld is aan het particuliere belang. Twee vragen doen zich voor: 1. Wat doet de wet om het particuliere belang te beschermen? 2. Wat is rechtvaardig en wenselijk met het oog op het wetenschappelijk belang?

Wat het particuliere belang betreft waakt het burgerlijk recht in

de meeste landen tegen belediging en laster. In Nederland verzet de officiële wetsinterpretatie zich tegen het publiceren van brieven zonder toestemming van de schrijver of zijn erfgenamen, tenzij de schrijver meer dan vijftig jaar te voren overleden is. In ons land heeft de schrijver alle rechten op zijn geschriften in briefvorm.[3] Maar daar dit niet berust op de Berner Conventie, geldt het niet voor alle landen. De erfgenamen van een overleden schrijver, die afschriften van zijn brieven heeft bewaard, hebben ongetwijfeld het recht ze zonder toestemming van de geadresseerde te publiceren. Maar ongelukkigerwijze bevatten ze dan soms schrappingen, gemaakt om de veranderde tekst voor de oorspronkelijke inhoud van de verzonden brief te doen doorgaan. Zonder de publikatie van de oorspronkelijke brieven, mogelijk voor de geadresseerden die daartoe echter niet het recht hebben, en zonder de publikatie van de tegencorrespondentie, d.w.z. de antwoorden, wordt het historische beeld scheefgetrokken.[4] In dit opzicht kan een brief worden vergeleken met autobiografieën en gedenkschriften; ook deze immers kunnen geschiedschrijvers slechts met het grootste critische wantrouwen gebruiken.[5] Want meestal zijn dergelijke briefpublikaties speciaal uitgezocht, herzien en gekuisd, hetgeen hun elke wetenschappelijke waarde ontneemt.

Tientallen jaren was „De Profundis" van Oscar Wilde een zo onvolledig uitgegeven document, dat het litterair en psychologisch een verkeerd denkbeeld van de auteur gaf, terwijl de volledige brief aan Douglas onder verbod van publikatie in de bibliotheek van het British Museum berustte.

Ik zelf bezit talloze brieven van auteurs, van het grootste belang voor de kennis van deze schrijvers zelf en litterair fascinerend en brilliant geschreven. Ze vormen een uitstekend beeld van een bepaalde litteraire en kunstwereld. Maar de publikatie ervan, zelfs al ware zij juridisch mogelijk, zou niet alleen ontelbare vijanden van deze schrijvers kwetsen, maar bovendien nog hun vrienden. Voor zover ze over derden gaan zijn particuliere brieven meestal nog onvoorzichtiger en minder toegeeflijk dan particuliere gesprekken.

[3] Zie D. A. M. Binnendijk: Openbaarmaking van brieven, in De Gids, juli 1958. Noot bij corr.: zie ook G. H. C. Bodenhausen: Auteursrecht op brieven, in Maatstaf, okt. 1958.

[4] Binnendijk t.a.p.

[5] idem.

Alles welbeschouwd zal degene, die het recht heeft over de publikatie te beslissen, een keuze moeten doen tussen het algemeen belang van de litteratuurgeschiedenis en het belang der persoonlijke gevoeligheden. Een volkomen radicale keuze zal waarschijnlijk niet mogelijk zijn, en ik meen dat de meest practische oplossing is, een gedeelte van dergelijke documenten of gegevens onmiddellijk en een ander gedeelte, laat ons zeggen, 30 jaar later te publiceren. Zij die regelrecht belanghebbende zijn zullen, voor zover zij dan nog in leven zijn, iets onverschilliger zijn geworden en hun kinderen behoren tot een minder gevoelige generatie. Maar in ieder geval moet hetgeen men publiceert, onmiddellijk of veel later, integraal worden gepubliceerd, anders kan men beter helemaal niets in druk geven.

Men kan de brieven die men bezit verbranden: — het zijn brieven van anderen en tenzij de schrijver ze heeft teruggevraagd of, gelijk vaak het geval is, er afschrift van heeft gehouden, worden zij door dit procédé onschadelijk gemaakt. Maar de brieven die u zelf verzonden heeft zijn over de ganse wereld verspreid en in handen van ontelbare personen; die zijn niet meer te achterhalen. In Nederland is een documentair centrum voor de letterkunde, waar duizenden auteursbrieven worden bewaard. Ook ik heb daaraan verscheidene brieven van gestorven auteurs geschonken, onder de volgende voorwaarden:

1. Bij mijn leven mag geen enkele publikatie, geheel noch gedeeltelijk, zonder mijn machtiging plaats vinden.
2. Bij mijn leven mogen de teksten eerst na mijn goedvinden worden geraadpleegd.
3. Tot vijftig jaar na mijn dood mogen de teksten van deze brieven geraadpleegd noch gepubliceerd worden anders dan voor wetenschappelijke doeleinden; d.w.z. niet voor critische of essayistische publikaties, maar uitsluitend voor studies en publikaties op het gebied van de litteratuurwetenschap of de litteratuurgeschiedenis.

Een soortgelijke beschikking is gemaakt voor de door een van mijn vrienden vervaardigde biografie van een veertig jaar geleden gestorven auteur, wiens nakomelingen echter nog in leven zijn.

De Franse Vereniging voor Letterkundigen heeft in 1948 een enquête gehouden. Zij vroeg haar leden, haar mede te delen of zij wensten dat hun litteraire en particuliere correspondentie na hun dood zou worden uitgegeven en of zij eveneens de publikatie toestonden van hun notities en onuitgegeven manuscripten. De bedoeling van de genoemde Vereniging was, de beschikkingen der schrijvers na hun dood te

verdedigen in het geval dat hun erfgenamen dat niet zouden doen, en zelfs zo nodig hun rechten te verdedigen tégen de erfgenamen die daarop inbreuk zouden maken. Door zo te handelen verleent de Vereniging van Letterkundigen de volkomen beschikking over de toekomst van een letterkundig werk aan de schrijver zelf.

André Billy heeft geantwoord met een open brief in de Figaro Littéraire. De litteratuurgeschiedenis, zegt hij, is vol van verwaarloosde beschikkingen van auteurs, inbreuken op hun wensen, wijzigingen en vernietigingen en illegale uitgaven na hun dood. Billy beweert dat in de toekomst historici, biografen en critici zijn letterkundige, maar niet zijn particuliere brieven mogen gebruiken. Men kan zich echter afvragen, waar de grens tussen die twee is.[6] Dikwijls vindt men juist in de particuliere brieven de meeste interessante gegevens uit een litteratuur-geschiedkundig oogpunt. Naar mijn mening moet de tijd, verstreken na het overlijden van de auteur, de doorslag geven over het ogenblik waarop het belang van de wetenschap mag overwegen over het nadeel van de indiscretie. Wanneer een bepaalde tijd verstreken is, zegt Billy, houdt de litteraire eruditie geen enkele rekening meer met het verweer of de voorbehouden van een schrijver. In aanmerking genomen de 850 voortreffelijke bladzijden indiscreties over het privéleven van Sainte-Beuve van de hand van André Billy, valt zijn standpunt gemakkelijk te begrijpen. Overigens is het aan te bevelen dat iedere schrijver zorgvuldig zijn bureauladen zuivert van brieven, notities en manuscripten voordat hij er aan denkt dood te gaan.

De ergste indiscretie, daar zij de weg opent voor iedere laster en iedere belediging, is de sleutelroman, hoewel misschien de biografische roman nog erger is. Tegen die twee staat het recht machteloos. Laat ons dus de vrijheid van het wetenschappelijk litteratuur-onderzoek hoog houden, want die waarborgt ons tenminste een zekere objectiviteit.

Er bestaat nog een andere plaag. Zonder uw toestemming te vragen publiceert de pers uw foto's in belachelijke situaties en onmogelijke posities. Maar dat is niet alleen haar schuld: de ijdelheid van de schrijver, die, om de dagbladen niet te ontstemmen, niets wil ondernemen om dit misbruik te voorkomen, speelt daarbij eveneens een rol.

Eén ding is zeker, namelijk dat meestentijds onthullingen over het particuliere leven van een auteur en over de geheimen van dit leven niet worden gedaan om vertederende trekjes naar voren te brengen,

[6] Idem.

maar om hem erdoor te halen. Anthony zegt in Julius Caesar, in de aanvang van zijn beroemde lijkrede:

„The evil that men do lives after them;
The good is oft interred with their bones."

„Sur quoi", vraagt Paul Valéry in zijn „Discours de Réception à l'Académie Française", in dat meesterlijk proza dat hem eigen is, „sur quoi fonderai-je une opinion équitable d'une personne que je n'ai point connue?

Certes, ce ne sont les rapports, les avis et les témoignages qui nous manquent. Tout le monde parle à la fois. A peine expiré le grand homme, déjà, comme sa chair, s'altère assez brusquement l'idée qu'il donnait de soi-même. Les forces de la présence vivante manquent aussitôt. La mort laisse le mort sans défense contre ce qu'il parut être. Les craintes révérentielles s'évanouissent. Les langues se délient. Les souvenirs (et vous pensez bien que ce ne sont pas toujours les souvenirs les plus dignes) sortent des mémoires malicieuses; ils fourmillent, ils dévorent ce qu'ils peuvent atteindre de la valeur, des mérites, du caractère de l'absent. Il se fait une sorte d'abus de la vérité dont il n'est rien de plus trompeur que les parcelles. Chaque fragment du vrai ensemence l'esprit et l'excite à produire un personnage faux. Ne pouvant être intacte ni entière dans la tête des hommes, la vérité n'est jamais si pure ni si détachée des rancunes ou de l'amusement de ceux qui nous disent la posséder, qu'elle ne soit presque toujours d'une pieuse infidélité ou d'une fidélité calomnieuse.

Il n'est pas sans exemple qu'un illustre défunt soit livré à une nuée de dangereux amis et de démons anecdotiers qui nous instruisent de ce qu'il a fait de périssable. C'est en quoi les malheureux grands hommes, leur gloire, messieurs, les fait deux fois mortels: une fois ils le sont comme tous les hommes, et une autre fois comme grands. On dirait que ce qui importe à quelques-uns, c'est qu'un homme ait été moindre qu'on ne pensait."

Naar mijn mening is het een illusie, te denken dat op de duur, (ik onderstreep: op de duur) zelfs het kleinste detail van het privé-leven van een beroemd schrijver verborgen zou kunnen blijven. Onder het scherpziende oog van de geleerde die wetenschappelijke onderzoekingen verricht op het terrein van de litteratuurgeschiedenis is de afstand van een eeuw niet verder weg dan gisteren. Wanneer de auteur iets

persoonlijks gezegd heeft, indien al niet voor het publiek, dan toch in het publiek, al was het maar „wat heb ik een kiespijn!", dan zal vroeg of laat dit eigen domein publiek domein worden, indien hij althans een geniaal of talentvol schrijver is. Dat zal bij zijn leven geschieden of eeuwen later; maar de dag zal komen dat hij in het publiek binnenstebuiten zal worden gekeerd. Dat is de konsekwentie van het mededelende element in het schrijversberoep, wellicht een indirecte konsekwentie, maar dan toch een konsekwentie, niet logisch maar wel in de praktijk van het leven.

De zeer grote dichter Alfred de Vigny is als een verachtelijk politiespion en aanbrenger ontmaskerd door Henri Guillemin. Dat is triestig, hoewel het niets betekent naast enkele zeer bijtende opmerkingen over deze dichter van Sainte-Beuve in zijn nagelaten boek „Mes Poisons" en hoewel Pierre Kemp in de Nouvelles Littéraires Henri Guillemin heeft tegengesproken. Maar dat alles neemt niet weg dat De Vigny de grote dichter blijft die hij altijd is geweest.

En de appel uit het fragment van Sapfo, de verste aan de hoogste tak, zo hoog dat men tot daar niet reiken kan, daarvan weten wij nu dat hij Eusebia symboliseerde, de jonge vriendin van Sapfo. Het gedicht is er alleen maar treffender door. Het is, met toevoeging van een slotregel naar een oude conjectuur, letterlijk en toch meesterlijk vertaald door Dante Gabriel Rossetti:

„Like the sweet apple which reddens
On the utmost bough,
A top of the topmost twig —
Which the pluckers forgot somehow,
Forgot it not, nay, but got it not,
For none could get it till now."

De nagedachtenis van de dichteres Sapfo is niet aangetast door het feit dat wij thans de achtergrond kennen van de inspiratie van dit gedicht, integendeel het krijgt er reliëf door.

Op dit beeld wil ik eindigen. Het laat ons zien hoe het geheim van het persoonlijk leven van een auteur zonder enige schade kan worden onthuld, indien het maar geschiedt op het peil van de grote poëzie, van de onsterflijke litteratuur.

Anthonie Donker

VERTREK- EN EINDSTATION VAN DE BRIEF

Wat is een brief, anders dan een schriftelijke communicatie, rechtstreeks en particulier, van de ene persoon met de andere? Wij schrijven hem en geven het particulier, gesloten karakter ervan te kennen door de 'enveloppe'. En de post belast zich onder eerbiediging van dat geheim karakter met de expeditie ervan rechtstreeks aan de geadresseerde. De enveloppe symboliseert het persoonlijk en exclusief karakter der communicatie.

De ontvanger kan, als hij meent dat de schrijver daarmee instemt, de brief aan een derde laten lezen. Het geheim wordt dan reeds gedeeld en deze uitbreiding van het natuurlijk domein van de brief stelt al een vertrouwenskwestie die te vaak uit het oog wordt verloren. Want schrijver en ontvanger hebben *beide* recht op het geheim. Het is hùn brief en deze vertegenwoordigt a.h.w. een fase in hun vertrouwelijke relatie.

Het particulier karakter van de brief wordt geaccentueerd door het handschrift; en al lijkt het machineschrift minder persoonlijk, het particulier karakter van de brief wordt er niet door opgeheven. Op een andere wijze dan de stem is het schrift de weerspiegeling van gedachten en gevoelens; het is niet anders dan een verlenging van de expressieve lichaamsbeweging die het vastlegt, en die aan de geadresseerde wordt meegedeeld en toevertrouwd.

Aldus worden wij, als wij ons nauwkeurig voorstellen hetgeen in de handeling van zich met een brief tot iemand te wenden eigenlijk plaatsgrijpt — en het doet er daarbij niet eens toe of de inhoud hiervan belangrijk is of niet — het a.h.w. 'heilige', d.i. onaantastbare karakter van de brief gewaar. Dit karakter ervan zou denkelijk beter dan door ons begrepen en gehuldigd zijn door primitieve volkeren indien zij dit communicatiemiddel hadden gekend.

Maar de brieven van befaamde personen hebben hun bijzondere lotsbestemming: op de duur plegen zij gelezen te worden door een groot aantal belangstellende of nieuwsgierige personen, die echter geen enkel moreel recht hebben om dat rendez-vous bij te wonen, tenzij zij daartoe uitdrukkelijk door schrijver en afzender van de brief gemachtigd zijn. Wij zien zodoende, zodra de brief in de openbaarheid komt, de geleerde, zowel als de snob en de kwaadwillige, zich haasten om bij

dat rendez-vous alsnog tegenwoordig te zijn. Op meer of gewoonlijk minder bescheiden wijze nemen zij eraan deel om de vertrouwelijke mededelingen te analyseren of van commentaar te voorzien, naar believen.

Nu hebben wij juist in de persoon van de schrijver een zeer duidelijk voorbeeld van iemand die verschil maakt tussen zijn geschriften welke hij aan de openbaarheid wil prijsgeven en de overige welke hij voor zich en zijn vertrouwelingen reserveert. Talrijk zijn bovendien de schrijvers die deze scheidslijn markeren door een schuilnaam te kiezen waardoor zij hun particulier domein beschut wensen.

Het essentiële wat de schrijver te zeggen heeft, staat hij af aan het publiek in zijn werk. Hij heeft zich voor allen opengesteld door het indirecte en verhuld confidentiële middel van verhaal of gedicht. Maar om hem beter te verstaan en beter te kunnen interpreteren heeft het publiek de begrijpelijke behoefte om meer van zijn uitingen te leren kennen. Zulke nasporingen vallen te verantwoorden terwille van een beter begrip van de bedoelingen, problemen en symbolen van de schrijver. Maar het blijft daarbij om het werk gaan. Daarbuiten zijn er grenzen die men niet overschrijden kan en die men heeft te respecteren ook wanneer de schrijver, zelfs reeds lang, dood is. Meent het publiek al rechten op de schrijver te hebben, deze heeft er niet minder op zichzelve als particulier persoon, ook al behoeft hij daarin nog niet preuts te zijn. De schrijver stelt ons voor de opgave het raadsel van zijn werk op te lossen maar niet het geheim van zijn leven bloot te leggen, en dit ongerekend of hij veel of weinig te 'verbergen' heeft. Wij hebben hier slechts te maken met de onvervreemdbare morele rechten van elk mens op zijn vrijheid of 'privacy" Het doet er ook weinig toe of er maar één 'fâcheux troisième' over zijn schouder heen zijn confidenties meeleest of een heel leger — dat de vesting van zijn particulier leven wenst te ontmantelen, ook als deze een dode stad mocht zijn en erin doordringend zich niet ontziet de daar nog levenden aan te randen en de intiemste heiligdommen te schenden.

Om Milton beter te begrijpen moet men wel bekend zijn met het feit van zijn blindheid en wellicht ook met het getal zijner huwelijken. Om Balzac beter te verstaan is het zeker nuttig op de hoogte te zijn van zijn schulden. En om de tragiek van Verlaine in te zien moeten wij zijn misères liefst beter kennen dan le Pauvre Lélian onze deze heeft onthuld. Maar bij al dit streven vergete men niet dat de onschendbaarheid van het particuliere uitgaat boven de wenselijkheid of nuttigheid

der kennis van de privégegevens, en dat het strikt particulier karakter van brieven die niet over werk en literatuur handelen door dat nut en die wenselijkheid niet wordt opgeheven. Men pleegt bovendien te vergeten, dat bij een briefwisseling *twee* personen betrokken zijn, met gelijke morele rechten! De ander — vriend, geliefde, echtgenote — die de brief ontving heeft niet minder recht op zichzelve dan men op de schrijver aanspraken voor openbaarheid laat gelden. Het is zeer wel denkbaar dat een schrijver, door de wol geverfd in de publiciteit, zich in zijn brieven wendt juist tot bij voorbeeld een vrouw van een extreme pudeur ten aanzien van het privé leven. Zij ziet haar moreel recht eerder geschonden naarmate de briefpartner vermaarder is als auteur. Het valt Madeleine niet te verwijten dat zij Gides brieven — door hem om literaire kwaliteiten zo betreurd — vernietigde. Men onderschatte trouwens niet het gevaar, juist nu de belangstelling voor de particuliere brief zozeer toegenomen en officieel is georganiseerd, dat de briefschrijver zich door de auteur in zich laat beïnvloeden en daarmede zijn briefstijl min of meer, bewust of onbewust, vervalst, althans geweld aandoet, en in afwijking van zijn briefniveau a.h.w. schuins omhoog of omlaag gaat schrijven, in de richting van de literatuur of van het publiek.

Wij dienen de partners niet medeplichtig te maken aan enig démasqué noch hen zelf daaraan bloot te stellen door de openbaarmaking van een brief die wezenlijk alleen aan hen was toevertrouwd. De wetenschap der literatuur vindt als zodanig juist haar grenzen en hoezeer wij haar ook met toewijding willen dienen, voor welke verleidingen dit ons ook plaatst, wij hebben ons bewust te blijven dat die brieven, d.w.z. hun inhoud, aan de partners der befaamde correspondenten voor altijd toebehoren en daarom niet aan de openbaarheid, tenzij hun toestemming of de meest conscentieuze tact waarmee wij ons in hun morele rechten hebben verplaatst het ons bij strikt behoud van alle decentie oirbaar doen voorkomen, en voorts natuurlijk auteur noch auteursrecht zich er tegen verzetten.

Auteursrecht en het recht van de auteur op eigen persoon (privacy)

Nu het 30ste Internationale PEN-Congres in Brussel geen doorgang had kunnen vinden, moest de tweede vergadering van het Executieve Committee in 1958 afzonderlijk plaats vinden. O.m. om de van verre

* Weergave van een referaat in de Franse taal, gehouden ter conferentie van de Internationale PEN te Parijs (28 sept.-1 okt. 1958).

gereisde gedelegeerden, als van Amerika en Japan, niet uitsluitend op een zakelijke agenda te noden, heeft het Franse PEN-Centrum hier een welgeslaagde en rijk gevarieerde, Conférence Internationale aan verbonden. Zo verklaarde, nadat Emile Henriot, president van de Alliance Francaise, die in 1952 ook de gasten van het PEN-Congres in Nice had verwelkomd, de opening op maandag 29 sept. in het gebouw van deze instelling had verricht, de internationale president André Chamson, daarbij de volle eer voor het organiseren dezer manifestatie aan het Franse Centrum en zijn secretaris Jean de Beer latend.

Het literaire thema van discussie was: *L'écrivain et le droit au secret de la vie privée.* Het recht van de schrijver zogoed als van elk ander op zijn *'privacy'*, en indien men enig recht daarop al niet zal ontkennen, de vraag naar de marge daarvoor, die verschillend wordt afgemeten, waarbij bovendien nog weer verschil maakt, of de auteur al of niet nog in leven is, en dan weer hoe lang reeds niet meer. Dit thema, de laatste tijd in ons land met name sinds de oprichting van het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum in Den Haag herhaaldelijk aan de orde gesteld, onlangs in De Gids (van juni '58) nog weer in het bijzonder met het oog op het recht van publikatie van brieven in een artikel door D. A. M. Binnendijk, was voor deze conferentie voorgesteld door Victor van Vriesland, lid van het internationale college van vice-presidenten van de PEN, en het werd door hem ingeleid met grote objectiviteit en interessante documentatie, welke bij het gehoor veel instemming vonden en herhaaldelijk aanleiding waren tot citeren bij de er op gevolgde discussies tijdens de beide conferentiedagen. Van Vriesland wees erop dat een strikte oplossing van het gestelde probleem met zijn vele facetten niet mogelijk is, dat echter een zekere graad van openbaarmaking van particuliere gegevens waarvan de discretie verschillend kan worden beoordeeld, voor de literatuurgeschiedenis en de literatuurwetenschap in het algemeen, van belang moet worden geacht (het oeuvre van Rimbaud bijv. behoeft verklaring door zijn biografie). De vraag is dan weer, in hoeverre het publiek alleen op zulke gegevens recht heeft die betrekking hebben tot het oeuvre en zijn verklaring, maar ook dan kan weer de daartoe nodige en toelaatbare marge ruimer of kleiner worden toegemeten. Van Vriesland wenste hierbij een tamelijk grote vrijheid aan de literatuurwetenschap toe te kennen. Op de lange duur kan zelfs het geringste particuliere detail aangaande een beroemd schrijver niet verborgen blijven. Op de discretie van die duur komt het aan. Wat de publikatie van

brieven betreft, voegde hij hieraan toe, dat men niet vergete — en de leiding van het Letterkundig Museum is zich dat welbewust — dat het auteursrecht van de brief aan de schrijver ervan blijft behoren en niet aan de ontvanger ervan behoort, terwijl men voorts beter doet niets af te drukken als men niet integraal het geschrevene publiceren wil.

De referaten en discussies maakten duidelijk, hoe de door Van Vriesland dialectisch verbonden polen zich niet alleen steeds weer manifesteren maar soms ook nog verder uiteengelegen blijken en zelfs diametraal tegengesteld kunnen zijn.

De scherpste tegenstelling tekende zich af in de uitspraak van de Tsjech dr. Adolf Hoffmeister: de schrijver heeft geen particulier leven, tegenover Roger Caillois, vertegenwoordiger van de UNESCO, die in zijn samenvatting der discussies veeleer een sterk persoonlijk standpunt innam, nl. dat er aan het oeuvre, wat men er ook aan toevoegt, eigenlijk niets toe te voegen valt, en dat de schrijver eigenlijk anoniem dient te zijn, of nagenoeg anoniem, gelijk met Shakespeare, voor wie men — immers what's in a name — ook andere namen heeft voorgesteld, zonder schade nagenoeg het geval is.

Een verrassende omkering van de kwestie gaf hij in de uitspraak, dat het publiek recht heeft beschermd te worden tegen het exhibitionisme van de auteur. Een opmerking die aansloot bij wat Jules Romains had gezegd, dat nl. de schrijvers zelf meestal schuld zijn aan de particuliere publiciteit, en het zelf in de hand hebben hoeveel er van hen bekend wordt; dit laatste rijkelijk optimistisch, en verder alleen opgaand voor de nog in leven zijnde auteur.

Opmerkelijk was, dat met name auteurs uit totalitair geregeerde landen (ter conferentie alleen vertegenwoordigd door Polen en Tsjecho-Slowakije, aangenomen dat van Frankrijk als dubieuze democratie in een sfeer als hier waar alleen de beste culturele tradities aan de dag traden natuurlijk geen tekenen te bespeuren waren) minder belang hechten aan de particuliere rechten en belangen van de schrijver en gemakkelijker tot de onteigening der individualiteit geneigd blijken om van égards voor bijzondere 'privacy' niet eens te spreken.

Dat overigens het probleem bestaat en de marge der particuliere rechten verschillend getrokken wordt, spreekt eigenlijk vanzelf, als men wil bedenken dat het gehele probleem tenslotte door het *feit* van het schrijverschap zelf is geschapen en dus door de schrijvers impliciet is veroorzaakt: door het schrijverschap is nu eenmaal een begin gemaakt met de publiciteit waarbij iemand een deel van zichzelf aan de

openbaarheid afstaat, en daaruit volgt als vanzelf de vraag, of wie a zegt ook b moet zeggen en hoeveel meer nog dan b het verdere alfabet door, zich in principe van a tot z publicerend, en de vraag, of hij dat zelf heeft uit te maken of de anderen die hij door een zekere mate van publiciteit daartoe nu eenmaal heeft geprikkeld en uitgedaagd, en tenslotte of die anderen na de vinger de hele hand mogen nemen. Vragen die tenslotte toch vooral door het gevoel van discretie en van verantwoordelijkheid, ook door het criterium of er iemand schade mee kan worden berokkend, moeten worden beantwoord. Vragen dus niet enkel van auteursrechtelijke juridische aard maar vooral ook van morele orde, welke aan zowel de wet als aan de wetenschap onder bepaalde omstandigheden kiesheidshalve weer het zwijgen kan opleggen, al valt hier niet voor te schrijven noch te verbieden. En waar de grens dient getrokken, blijft voor verschillende beantwoording vatbaar.

André Chamson voerde in een van zijn verhelderende improvisaties enkele aspecten aan die nog niet waren belicht. Hij vestigde er de aandacht op hoe in deze tijd steeds minder uitvoerige en belangrijke correspondenties worden onderhouden door de beschikbaarheid van zoveel andere communicatiemiddelen. Ook hij achtte voor zich het vraagstuk van de onaantastbaarheid tot zekere hoogte van het particuliere geen definitief uit te maken zaak. Ongetwijfeld moet de kennis van de jeugd van een schrijver, welke toch buiten zijn oeuvre valt, voor het begrip van zijn werk van veel belang worden geacht, juist de gegevens over de jaren tussen veertien en vijfentwintig kunnen daarover veel licht verschaffen. Chamson ging zo ver het biografisch element een element van het oeuvre te noemen. Maar een zekere afstand, in tijd, is voor de publikatie hiervan noodzakelijk, waarvoor hij wenste te vertrouwen op de krachten die hij noemde: 'pudeur, gentillesse, prudence, sagesse'.

Hij releveerde als extreem voorbeeld van indiscretie de foto's in Amerikaanse bladen gepubliceerd van Gabriela Mistral op haar sterfbed, maar relativeerde dit weer door in herinnering te brengen, dat in een andere tijd Victor Hugo zijn bezoeken aan het ziekbed en het gelaat van de stervende Balzac had beschreven. Tenslotte herinnerde hij eraan dat de zeden en opvattingen aangaande decentie in verschillende landen uiteenlopend zijn.

De Vlaming Jef van Wynberghe ging als journalist zo ver, in de rechten op bescherming tegen publikaties het particuliere leven betreffende geen verschil te willen maken tussen een misdadiger, een schrijver, een sportman of een politicus. Zij hebben zich aan de publi-

citeit overgeleverd, zij betalen voor de publiciteit met hun 'privacy'. Aangaande de brieven beriep hij zich op de wet in België (Code de la presse et de l'imprimerie, art. 1382), brieven in niet-literaire vorm zouden door geen auteursrecht beschermd zijn; in welk geval dus het particuliere nog gemakkelijker afgedrukt en overgenomen zou kunnen worden dan het gepubliceerde. Ten overvloede gebruikte hij ook nog het truc-argument, dat een fotocopy van een brief geen brief meer is, en dus geen verhaal op de publikatie ervan; wat toch slecht erin wil bij wie bedenkt dat men in toenemende mate naar de geest van de wet recht wijst.

Van de Nederlandse afgevaardigden legde schrijver er de nadruk op, dat bij een brief *twee* moreel rechthebbenden betrokken zijn, een omstandigheid die men gaarne vergeet, des te liever naarmate een van beide partners beroemder is. Het is echter zeer wel denkbaar dat de partner evenzeer de publiciteit schuwt als de vermaarde auteur eraan gewend is, en ook de rechten van eerstgenoemde zijn in het spel. Men mag het Madeleine niet verwijten dat zij André Gides brieven aan haar vernietigde, en het boek van Jean Schlumberger dat op het nippertje, bij hoge leeftijd van de schrijver, scheve voorstellingen die zich voor altijd dreigden te fixeren, rechtzette, is er om te bewijzen, welk gevaar zij bij de publiciteit door haar man liep. Schlumberger heeft haar pudeur, Gides waarheidszin door zijn corrigerend geschrift posthuum beschermd. Men onderschatte tenslotte ook niet het gevaar, dat de auteur zijn particuliere brieven onbewust vervalst, door bij het schrijven ervan zich te laten beïnvloeden door de gedachte aan een toekomstig publiek, waarbij hij zijn correspondentieniveau verlaat en a.h.w. schuins gaat schrijven, opgaand naar zijn literair niveau of neergaand naar dat van publiek dat hij wil behagen. Ontegenzeglijk heeft de literatuurwetenschap haar rechten en belangen maar deze zijn onvermijdelijk weer gelimiteerd doordat zij wetenschap der *literatuur* blijft, hetgeen haar eigen begrenzing uitdrukt.

Naast de slotwoorden van Caillois was daarom van het grootste belang hetgeen de president van het Engelse PEN-Centrum, Mr. Church sprak: The *author* is in his work and not in his private life. Daar, in zijn werk, zal men de auteur tenslotte moeten vinden, en wat soms door anderen, als biografische gegevens of in de vorm van een biografie, door hemzelf in die van een autobiografie wordt aangevoerd, blijft wederom altijd ondergeschikt materiaal voor de kennis van zijn werk, zijn schrijverspersoonlijkheid zonder welke men zich niet voor hem zou behoeven te interesseren.

Shiga Naoya

WEDERGEBOORTE

Shiga Naoya, die algemeen beschouwd wordt als de deken der Japanse letteren, werd in 1883 in de provincie Miyazaki geboren. Hij bezocht de school voor de adel in Tokyo en studeerde daarna Engelse literatuur aan de keizerlijke Universiteit. Na zijn studie wijdde hij zich geheel aan de literatuur. Met zijn vriend Mushakojin stichtte hij de literaire beweging „De witte berk", met een gelijknamig tijdschrift. In reactie op het nihilisme en naturalisme van die dagen streed zijn tijdschrift voor de waarde en de vrijheid van de mens. Na een lange periode van zwijgen begon voor hem in 1916 een nieuwe scheppingsperiode. Meestal vertelt hij over zijn eigen leven, maar de bekoring van zijn werk ligt in de eenvoud van zijn stijl en zijn scherpe psychologische kijk. Met haast ziekelijke heftigheid reageert hij op alles wat hem leugenachtig en onoprecht toeschijnt. Hij geldt reeds bij zijn leven als een classicus der nieuwe literatuur en heeft een buitengewoon grote invloed gehad op de jongere generatie.

Viruly vertaalde in het Nederlands zijn beroemde novelle „De misdaad van Han". Andere beroemde verhalen zijn „In Kinosaki", „De winterweg", „Herinneringen aan Yamashina", „Blinde liefde" en vooral ook het kleine juweeltje van tederheid „Mooier dan Gide".

Het beroemdste echter werd zijn roman in twee delen „De weg door donkere nacht". In deze roman schildert hij ons de donkere en smartelijke levensweg van een mens die in zijn strijd tegen het loodlot boven zijn oude zelf uitgroeit. (Naar gegevens van prof. Oscar Benl.)

Er was eens een man, die een zeer domme vrouw had. Hoewel hij veel van zijn vrouw hield, kon hij die stommiteit van zijn vrouw niet verdragen en schold haar dan soms de huid vol, wat haar natuurlijk pijn deed. Bij zulke gelegenheden beklaagde ze zich tevergeefs over haar eigen aanleg.

„Het spijt je natuurlijk, dat je zo'n stomme vrouw getrouwd hebt? Zo is het toch?"

„Zeker. Het spijt me."

„Inderdaad?"

„Inderdaad. Maar ik heb me er bij neergelegd."

„Ik vind dat afschuwelijk. Ik vind dat afschuwelijk!" huilde de vrouw.

„Het wezen dat vrouw heet is een moeilijk te begrijpen dier," dacht de man op een dag dat hij zich weer eens boos gemaakt had. Sindsdien troostte hij zich met de gedachte: „Wanneer je er nu toch eenmaal zo'n dier op na moet houden, is een tam dier toch altijd nog beter dan een wild. Gezien het feit, dat er heel wat mannen zijn, die een verscheurend beest in huis hebben. Dan is zelfs een varken nog beter. Je er bij neerleggen is de beste methode."

„Soort trekt soort" zegt het spreekwoord. Het ene dienstmeisje na het andere kwam in huis, maar het ene was nog dommer dan het andere. Hoewel hij soms nog goed gehumeurd was kwam het steeds vaker voor, dat hij zich voelde of de wormen aan hem vraten, en dan ging hij te keer zonder zich om zijn gezicht te bekommeren. Het ging zo ver, dat hij medelijden met zich zelf kreeg. Hij vroeg zich af of de hele wereld dan overvloeide van domheid. Zijn hele huis was vol van het stof der domheid, zodat hij zijn ogen en zijn mond niet meer dorst te openen. Op die manier trok zijn boosheid niet meer over.

„Nu dan. Wil je soms monnik worden?"

„Zeker. Maak mijn bagage maar klaar voor de reis!"

„Begin je nu weer met dat zelfde deuntje!"

„Ik meen het. Maak mijn bagage maar klaar."

„Waar maak je je toch zo kwaad over? Er is toch niets om je over op te winden. Wat is er dan, dat niet gaat?"

„Van het eerste tot het laatste gaat het niet meer zo. Van tien tot honderd is alles verkeerd!"

Van kind af aan was hij altijd slecht geluimd geweest bij het opstaan, zolang hij niet had ontbeten. Hoe veel te meer nog, als hij een lege maag had!

Op een der zeldzame keren dat hij 's morgens goed in zijn humeur was zei zijn vrouw lachend tegen hem: „Het komt alles alleen maar, omdat jij te slim bent."

„En jij te dom!"

„Zo? Dan zal ik proberen een beetje verstandiger herboren te worden, als jij beloven wilt je een beetje dommer te laten reïncarneren. Vanwege het evenwicht, zie je."

„Wanneer we als mensen herboren worden helpt dat niets, dan is het na een korte poos toch weer het zelfde. De domheid der vrouw is nu eenmaal een feit dat al eeuwen vaststaat."

„Als het als mens niet mogelijk is, waarom dan niet als iets anders?"

„Misschien als een varken?"

„Als jij daar zin in hebt," lachte de vrouw, „wil ik wel een zeug worden."

„Nee, voor een varken bedank ik."

„Wat voor dieren zijn er dan, waar mannetje en vrouwtje goed bij elkaar passen?"

„Wacht. Laat me even denken. Ik geloof zilvervossen. Ik heb eens iets gelezen over zilvervossenkwekerijen in Sachalin. Maar ik heb gehoord dat die strikt monogaam zijn."

„O, dat bevalt me. Dat vind ik prachtig."

De man had juist in die tijd een onderzoek ingesteld naar de voordelen der polygamie. Hij zei echter alleen maar: „Nee, een zilvervos wil ik niet worden."

„Ja, wat wil je dan wel? Wat voor andere dieren zijn er nog die goed samenleven?"

„De mandarijneenden misschien? Die worden altijd als voorbeeld voor een gelukkig huwelijksleven gekozen..."

„Ja. En mooi zijn ze ook. Daarmee ben ik het eens."

„Maar het is alleen het mannetje, dat mooi is. Ga je daar accoord mee?"

„Dat geeft niet. Laat ons dan een plechtige belofte afleggen, dat we als mandarijneenden herboren willen worden. Maar denk er om, dat je het niet vergeet."

„Ik vergeten? Zoiets overkomt alleen jou. Pas maar op, anders wordt je nog herboren als een gans, en dan is er niets meer aan te doen."

„Ach wat. Zoiets is toch niet mogelijk!"

„Kom nou. Zoiets overkomt jou toch dagelijks!"

Goed. Van nu af aan wordt het een sprookje. Na een jaar of tien ging die man, die altijd zo op zijn vrouw gescholden had, eindelijk dood. Hoewel de vrouw enerzijds nu wat vrijer ademhaalde, begon ze toch al gauw het schelden, waaraan ze nu eenmaal gewend was, te missen, en voelde zich eenzaam. Ze werd met de jaren nog dommer en leefde maar zo'n beetje kinds voor zich heen, zodat ze zelfs vergat te sterven.

De man, die precies naar zijn belofte, als mandarijneend herboren was, ergerde zich, maar hij dacht aan de vele malen dat ze hem voor de huisdeur had laten wachten wanneer ze samen zouden uitgaan.

Eindelijk, na vele jaren, ging ook de vrouw dood. Maar toen het tijd werd voor de wedergeboorte had ze helemaal vergeten als wat ze nu eigenlijk herboren wilde worden. Als mandarijneend, of als vos?

Of was het misschien als een varken? Dat het niet als varken was, herinnerde ze zich na een poosje toch wel zeker, maar of het nu een mandarijneend was of een vos wist ze niet helemaal meer. Ze meende zich te herinneren dat ze het over mandarijneenden eens geworden waren, maar tegelijkertijd viel haar in, hoe haar man altijd gezegd had: „Als jij tussen twee dingen aarzelt, kies je altijd het verkeerde. Misschien is het uit toeval ook wel eens een keer raak, maar het is toch wel merkwaardig dat het noodlot haast steeds wil, dat je verkeerd kiest."

Dat bracht haar helemaal in de war. Ze hield haar onbewuste neiging om mandarijneend te willen worden voor een val van het noodlot en was tenslotte van mening, dat het maar het beste was, als vrouwtjesvos te reïncarneren. Dat deed ze dan ook.

Zo liep ze als vrouwtjesvos van bos naar bos en van berg naar berg, op zoek naar haar man, en vond hem nergens. Tenslotte was ze zo vermoeid, dat ze haast flauwviel. Toen hoorde ze plotseling het ruisen van een beekje en op haar zwakke poten klom ze naar beneden om te drinken.

Daar stond, op een uit het water stekende steen, op één poot, haar man, en deed een dutje. Plotseling merkte hij dat er iets naar hem toekwam. Van schrik wou hij meteen wegvliegen. Maar toen zag hij, dat het zijn vrouw was, waarnaar hij zo vol verlangen had uitgezien, en nu schrok hij nog erger. Hij gaf een schreeuw van vreugde en vloog op haar af. Hij stikte bijna van de gehate lucht van de vrouwtjesvos en werd ineens weer zo driftig dat hij schreeuwde: „Wat ben jij toch een onverbeterlijke domkop!"

De wijfjesvos begon te snikken en verontschuldigde zich huilend voor haar vergissing. Maar al vroeg ze ook nog zo veel keren vergiffenis, er was niets meer aan te doen. De veren van haar man, de mandarijnwoerd, gingen recht overeind staan en hij klapperde boos met zijn vleugels. De wijfjesvos verontschuldigde zich al maar opnieuw, maar van de uitputting en de honger kwam het, dat haar bewustzijn telkens vertroebelde en de woorden die uit haar bek kwamen waren nauwelijks te verstaan, zo zwak en gebroken was haar stem. Ongetwijfeld was die mandarijnwoerd die daar zo driftig tekeer ging en zo hard schreeuwde haar geliefde man, maar doordat ze van honger niet meer helemaal klaar denken kon zag ze telkens weer in hem toch ook een lekker hapje. Bovendien had ze tot nog toe, omdat ze als wijfjesvos ook al niet veel slimmer herboren was dan als vrouw, zelfs nog

geen veldmuisje kunnen verschalken. Iedere keer weer prentte ze zich goed in, dat die mandarijnwoerd heus geen lekker hapje was, maar haar lieve, lieve man. Ze deed alle moeite om zich te beheersen, maar ineens kon ze dat driftige schelden en tieren van haar man niet meer verdragen; met een onderdrukte schreeuw sprong ze op hem af en vrat hem op.

„Moet dat misschien een lesje betekenen voor al te driftige mannen?"

„Je zegt het."

„En je vindt dat die domme vrouw gelijk had?"

„Jij niet?"

„Als ze werkelijk van hem gehouden had zou ze ondanks dat schelden..."

„Ik begrijp..."

„Is dat soms een voorbeeld hoe het bij je zelf thuis toegaat?"

„Integendeel. Ik heb juist een bijzonder verstandige vrouw. Ik ben een bijzonder kalme man. Bij mij thuis zult u nooit ook maar één scheldwoord horen. Leest u de advertenties maar na van onze literaire tijdschriften, ik word overal als een voorbeeldige schrijver over het gezinsleven geprezen..."

(Vertaling Jef Last.)

Kwee Swan Liat

REVOLUTIE IN AZIË EN AFRIKA

Romein's boek *De Eeuw van Azië* verscheen in 1956[1] nog vóór de naasting van het Suez-kanaal en vóór de opstand in Hongarije. Nu, twee jaar later, is inmiddels de schadeloosstelling aan de aandeelhouders van de oude Suez-kanaal-maatschappij geregeld, en zijn de leiders van de Hongaarse opstand op verraderlijke wijze vermoord, hetgeen een scherpe afkeuring in India en een goedkeurende instemming in China uitlokte. De ontwikkelingen in de wereld hangen nauw met elkaar samen en vaak hebben we het gevoel dat Europa afhankelijk is van wat in Azië en Afrika wordt uitgebroed. Daar zijn de grote conflicthaarden, daar verloopt de ontwikkeling stormachtig, daar worden de grote plannen voorbereid en uitgevoerd die de wereld ingrijpend moeten veranderen.

Om deze uiterlijk verwarde maar in de grond konsekwente en onafwendbare gebeurtenissen te kunnen volgen heeft men meer dan ooit de behoefte aan een gids voor een snelle en doeltreffende oriëntatie. Zo'n gids is het boek van Romein bij uitstek. Twee eigenschappen vooral maken het voor dit doel zo waardevol. Aan de ene kant de voortdurende nadruk op de totale samenhang en aan de andere kant de met zorg verzamelde en uitgezochte details. Deze combinatie is mogelijk door de gelukkige samenwerking van de ervaren historicus, die een evenwichtig beeld met alle schakeringen en nuances kan weergeven zonder dat de lezer de draad van het geheel kwijtraakt, en de nauwgezette sociograaf, die het boeiende betoog ondersteunt met een schat van gegevens en aan het historische realisme de geografische kleurvariatie toevoegt. Jaartallen, grootheden, oppervlakken, inwonertallen, produktiecijfers worden nergens zo maar gegeven. Ze dienen steeds als steunpunten voor de oriëntatie, worden door verwijzingen en vergelijkingen met vertrouwde verhoudingen aanschouwelijk gemaakt.

Men kan het boek op verschillende manieren lezen. Eerst eenmaal achter elkaar om het geschiedverhaal als een gesloten geheel in zich op te nemen. Dan de verschillende perioden nog eens na elkaar om

[1] *De Eeuw van Azië.* Opkomst, ontwikkeling en overwinning van het moderne nationalisme door Jan Romein, tezamen met Jan Erik Romein. Leiden (E. J. Brill) 1956.

de opeenvolgende fasen te volgen. Dan nog eens dwars door de indeling in perioden de ontwikkeling van elk land afzonderlijk volgend van het begin tot het eind. Dat begin en eind zijn beide open. Het boek behandelt de periode 1900—1955. Maar nergens begint het relaas bij 1900, steeds wordt van de voorafgaande ontwikkeling in een samenvattende aanloop een overzicht gegeven. Een chronologisch overzicht (samengesteld door J. M. Pluvier) en een geografische overzichtskaart vergemakkelijken de oriëntatie in tijd en ruimte. Een bibliografie[2] wijst de weg naar verdere literatuur, ook voor elk land afzonderlijk. Een index van namen[3] maakt het terugzoeken in de tekst mogelijk.

Bij het boek hoort een platenatlas[4] die dezelfde indeling volgt. De keuze van de illustraties moet beslist niet makkelijk zijn geweest. Ook hier is niet strikt aan de begindatum vastgehouden. Waar nodig zijn platen opgenomen die even de historische achtergrond belichten. De keuze is buitengewoon goed geslaagd.[4] De illustraties zijn niet alleen puur informatief, ze werken beslist expressionistisch en verbeelden op treffende wijze de flitsende dynamiek van deze innerlijk en uiterlijk fel bewogen periode.

Boek en platenatlas samen doen een boeiend stuk geschiedenis herleven. Een geschiedenis van een onvoltooid verleden tijd, die ons daarom nog steeds bezighoudt. De Eeuw van Azië (en Afrika) is nog maar even over de helft verleden. Alles in dit werk wijst op die beweging naar de toekomst. Bij het telkens weer lezen en doorbladeren beseft men hoe waardevol dit werk is. Er is ook in andere talen niets dat zich hiermee meten kan. Er zijn goede monografiën over bepaalde onder-

[2] De bibliografie is met grote zorg samengesteld en geselecteerd. Alle belangrijke werken die betrekking hebben op de behandelde periode zijn genoemd. Een omissie is misschien nog Majundar Datta Chaudhuri: An advanced history of India, 1951. Van de Selected works of Mao Tse-tung waren in 1955 al 4 delen verschenen en niet 2. Wanneer wel werken zijn opgenomen van Gandhi en Nehru, van Chiang Kai-Shek en Mao Tse-tung, waarom dan niet van B. G. Tilak en Sun Jat-sen?

[3] De transcriptie van Chinese namen levert wel eens moeilijkheden op. De premier van de Chinese republiek heet niet Tsju maar Tsjou En-lai. De eerste voorzitter van de Chinese communistische partij niet Tsjen Tu-tsjiu maar Tsjen Tu-hsiu.

[4] *Een wereld beweegt. De volken van Azië en Noord-Afrika op de weg naar onafhankelijkheid. Een geschiedenis van omstreeks 1900 tot de Conferentie van Bandoeng.* (Samengesteld door J. M. Romein, W. F. Wertheim en H. M. van Randwijk). Rotterdam, (W. L. & J. Brusse). 1958.

delen, er zijn journalistiek knap geschreven algemene beschouwingen. Maar de eerste missen de draad van het geheel, de laatste de historische en sociografische verdieping en specialisering.

Die gelukkige combinatie van historische objectiviteit en intersubjectieve sympathie is een grote zeldzaamheid. N.G. East-O.H.K. Spate (eds.), *The changing map of Asia* bijv. is politiek-geografisch heel nuttig, geeft een uitstekend beeld van de dynamisch veranderende verhoudingen, maar zal nooit door een 'gewone' geïnteresseerde lezer ter hand worden genomen. Het mist het 'historische engagement', de lezer wordt niet rechtstreeks in de historie zelf betrokken zoals bij Romein. De historicus is nooit alleen wetenschapsmens. Als hij er niet in slaagt zijn tijdgenoten de geschiedenis te doen mee-beleven en mee-maken is hij steriel. Geschiedenis is geschiedenis van en over mensen, daarom objectief en subjectief. Het historisch object als object behoudt zijn grond van historisch realisme. Maar de geschiedschrijver als subject heeft zich in te leven en te identificeren met het beschrevene als andersubject. Zonder deze subject-verruimende identificering worden objectieve feiten nooit historie. Het historische object is altijd ook subject. Kan men de historische werkelijkheid niet doorschouwen van het standpunt - óók - van het andere subject dan schiet het historische realisme te kort. Daarom is bijv. een werk als F. Leger, *Les influences occidentales dans la révolution de l'Orleans 1850-1950* zo teleurstellend omdat het van een zo overwegend westers, en dan nog christelijk standpunt is geschreven.

Een Europees historicus die over Azië wil schrijven zal tegelijk dit 'ja' en 'neen' moeten kunnen zeggen. Het 'ja' tegen het politiek-historische engagement, het betrokken durven te zijn in het historische gebeuren dat nooit alleen verleden maar ook contemporain en toekomst bepalend is, nooit neutraal maar altijd intersubjectief, nooit louter gegeven maar altijd actueel en actief interpreteerbaar. Het 'neen' tegen de horizonbeperking door het verleden van de eigen groep en traditie, en daarom het niet tevreden kunnen zijn met een historisch perspectief dat minder is dan mondiaal, niet tegelijk met het eigene ook het andere omvattend. Zo'n historicus moet middelaar kunnen en durven zijn, juist in een periode van vervreemding en conflict. En Romein bedrijft zijn geschiedschrijving als een middelaar. De *Eeuw van Azië* is met *De Aera van Europa* gegroeid uit colleges aan de Gadjah Mada-universiteit in Jogjakarta gegeven in 1951-'52. Zo'n historicus moet ook het gewetensvol verantwoordende gesprek aandurven, de intersubjectieve

dialectiek in de polariteit van de historisch gegroeide tegenstelling en tegelijk de wederzijdse idenficatie in historische lotsverbondenheid.

Romein heeft die dialectiek nooit geschuwd. Hij heeft het gesprek steeds open gehouden. Zijn boek is niet alleen een waardevol overzicht van een belangrijke fase in de dialectische ontwikkeling maar zelf een vruchtbare bijdrage tot de voortzetting van het gesprek tussen Europeanen en Aziaten. Hieraan wil het volgende zich voornamelijk vasthaken. Het is bedoeld niet als critische maar als kontrapuntische stellingname. De schrijver van dit artikel is marginaal, en misschien al daarom vinden de marginale visies van Romein en Wertheim bij hem weerklank.

Zelf marginaal interesseert hij zich voor de merkwaardige rol die marginale mensen in de geschiedenis hebben gespeeld. Marginaal zijn zij, die door geboorte, opvoeding en/of levenservaring kultuur-geografisch en kultuur-sociologisch tot een randgebied van een kultuurnatie behoren. In de dynamische fasen van kultuur-ontplooiing, waarbij processen van uitwendige botsing en innerlijke vervreemding van belang worden, treden marginale figuren vaak op de voorgrond. Opvallend zijn de carrières van enkele grote marginale figuren in de geschiedenis: Alexander de Grote, Archimedes, Jezus, Paulus, Augustinus, Averroes, Columbus, Napoleon, Marx, Disraeli, Trotski, Einstein, Schweitzer, Bunche. Ook in de revoluties in Azië en Afrika spelen zij een rol. In Romein's boek worden verschillende beschreven: Dzjamal ad-Din al-Afghani, Kemal Ataturk, Manabendra Nath Roy, Annie Besant, E. F. E. Douwes Dekker, Th. E. Lawrence. Een groot deel van de Aziatische en Afrikaanse nationalistische leiders hebben een westerse opleiding gehad. Gandhi, Nehru, Radhakrishnan studeerden aan Engelse universiteiten. Hou sje, Tsjou En-lai, Tsju Teh aan Amerikaanse of Europese, Sun-Jat-sen studeerde in Hongkong en Hawaii, was een typisch marginale figuur in heel zijn denken, en steunde voor zijn revolutionaire plannen grotendeels op overzeese Chinezen.

Het modern-Aziatisch nationalisme is produkt van de botsing tussen het expansieve Westen en het ontwakende Azië. De blanke expansie over de wereld verliep ongelijkmatig. Dun bevolkte gebieden met voor Europeanen draaglijk klimaat werden zonder meer overstroomd. Maar in de dichtbevolkte gebieden van Azië stuitte de blanke expansie op compacte mensenmassa's. Opmerkelijk is dat de Europese nederzettingen in de landen van Azië en Afrika de één miljoen niet halen. Uitzonderingen zijn Israël, Algerije en Zuid-Afrika, en alle drie vormen

ze moeilijk op te lossen conflicthaarden. Elders blijven de Europeanen in Azië en Afrika vreemdelingen. Ze hokken bijeen in blanke enclaves temidden van een massa van inboorlingen. Ze leven hier hun eigen leven, hebben hun 'society' of 'soos', bouwen huizen in eigen stijl, oefenen hun eigen rechtspraak uit, eisen vaak exterritoriale rechten op. Van de enclaves uit wordt het 'binnenland' bewerkt, door handelsagenten, door zendelingen en missionarissen, door expeditielegers, door kolonisatoren. Rondom de enclaves strekt zich een marginale periferie uit, een tussengebied van getrapte beïnvloeding, waar allerlei marginale groepen (vooral Chinezen in Z.O.-Azië) tussenschakels vormen. De tot zekere welstand gekomen, tot Westerse gewoonten bekeerde Oosterlingen concentreren zich in deze periferie, worden soms christen, sturen hun kinderen naar Westerse of christelijke scholen, zo mogelijk naar Europese of Amerikaanse universiteiten. De jongens worden jurist of arts of ingenieur, de meisjes krijgen pianoles, allen leren dansen, tennis en andere sporten worden beoefend.

In dit marginale milieu werd het Aziatische nationalisme geboren. Hier was de situatie rijp voor het verzet. De marginale mens vervreemdt zich van zichzelf en blijft hangen in het niemandsland tussen de beschavingskringen. Is hij middelmatig dan blijft hij naamloos en voor beide partijen verachtelijk. In dit middelmatige groeit de mentaliteit van de profiteur, de comprador, de ontwortelde, de omkoopbare, de schipperaar, die woekert met zijn talenten en zich posities verschaft die altijd labiel blijven. Soms prikkelt de uitdaging tot prestaties. Carrières worden gemaakt, ervaringen opgedaan, waardoor kansen makkelijker worden waargenomen en uitgebuit. Nergens zijn de innerlijke spanningen zo groot, zo bewust, zo obsederend, zo complex. Rusteloosheid en onbevredigd zijn vloeien voort uit het proces van marginalisatie. Frustratie, ballingschap, verbittering zijn begeleidende verschijnselen van elke revolutie. Uitwendige tegenstellingen tussen arm en rijk, rechteloze en bevoorrechte, uitgebuite en uitbuiter worden innerlijk bewust in spanningen, stuwingen, idealen. De innerlijke geladenheid is explosief. Revolutionaire acties volgen elkaar op.

Revoluties worden geboren in het brein van enkelingen. Romein's boek heeft zich ter wille van de overzichtelijkheid moeten beperken tot de handelingen. Daar waar meningen en uitlatingen beslissend worden, worden ze genoemd. Maar achter die uitlatingen speelt zich vaak een lange moeizame worsteling af van denkbeelden, illusies, idealen. De bibliografie verwijst volop naar literatuur waar dieper op

deze geestelijke worsteling wordt ingegaan. De weg van denken tot daad, van theorie naar praktijk gaat van enkeling naar mensenmassa. Revolutie is meer dan alleen maar terreur en verzet. Revolutie is een ingreep op de werkelijkheid, om die werkelijkheid te veranderen. Uit de veelheid van plannen en intiatieven groeit een chaos van daden en acties, in het wilde weg. Dit wilde karakter, deze ferociteit en atrociteit van de revolutie in het chaotische stadium, maakt het voor de tijdgenoot-beschouwer zo moeilijk de historische tendentie te onderscheiden.

Om zich in de wirwar van feiten te kunnen oriënteren is een indeling noodzakelijk. De keuze van die indeling is een ingreep van de historicus. Het doel en de aard van de geschiedschrijving bepalen mede hoe de indeling gemaakt wordt. Romein heeft voor alles een algemeen verstaanbare gids willen schrijven. Zijn indeling is aan dit doel aangepast en daarvoor ook uitstekend geslaagd. Na een inleiding waarin gesproken wordt van het Azië der eeuwen en de Inbraak van het Westen wordt de periode ingedeeld in vijf tijdvakken: 1. Het ontwaken van Azië 1900—1914; 2. De ontluistering van het Westen 1914—1919; 3. Reactie en actie 1919—1941; 4. Tyfoon over Azië 1941—1945; 5. Vervulling en teleurstelling 1945—1955.

Deze indeling is praktisch en zinvol. De twee wereldoorlogen zijn voor iedere lezer zo algemeen bekend dat ze makkelijk kunnen dienen als keerpunten in de ontwikkeling. Daartussen ligt een lange periode van 22 jaar aangeduid als 'Reactie en actie'. Er zijn natuurlijk bezwaren hiertegen in te brengen. De vraag of de oorlog in de Pacific nu eigenlijk begon met de aanval op Pearl Harbour in december 1941 of met het incident op de Marco Polobrug in juli 1937 of met de aanslag op Nakamura in juni 1931 is niet eens zo belangrijk. Belangrijker is de vraag of oorlogen wel zulke beslissende gebeurtenissen zijn dat ze als keerpunten in de Aziatische revolutie gezien kunnen worden. Zijn bijv. de Revolutie van 1917, de strijd tussen fascisme en communisme, de economische crisis van de 30er jaren niet minstens even beslissende keerpunten? Aanvaardt men de noodzaak van een overzichtelijke indeling terwille van een praktische oriëntatie dan geldt deze vraag niet als een methodisch bezwaar. Maar de vraag heeft wel geschied-theoretisch belang.

Voor het historisch inzicht is het namelijk van grote betekenis te onderscheiden tussen oorlog en revolutie. Oorlogen hebben iets contingents, revoluties veel meer iets noodzakelijks. Revolutie is de omwenteling die de werkelijkheid verandert, oorlogen zijn veel meer een

middel en dan niet eens zulke goede middelen. Oorlogen worden opgehangen aan toevallige, min of meer gezochte, aanleidingen. Hoe intensief het geweld is, dat zich in oorlogen ontlaadt, het vormt toch maar een begeleidend verschijnsel van de botsingen tussen grootmachten. Wanneer door een partij het ogenblik gekomen wordt geacht om toe te slaan, dan slaat er een vonk over in een opgestapelde bewapening, als een bliksempad van de minste weerstand. Oorlogen beginnen willekeurig en zijn moeilijk voorspelbaar. Ze eindigen ook min of meer toevallig, door catastrofale uitputting van één of alle partijen. In Clausewitz' opvatting is oorlog een met militaire middelen gevoerd intermezzo tussen diplomatieke en politieke schermutselingen.

Van fundamenteler aard zijn revoluties. Ze zijn de sprongsgewijze ontladingen waarin de continuehistorische evolutie zich voltrekt. Tendenties tot vernieuwing kunnen weerstanden ontmoeten en obstructies. Daardoor kunnen grote spanningen worden opgestuwd en krachten worden gemobiliseerd. Reactie en actie, vervulling en teleurstelling zijn wezenlijke elementen in een revolutie. Revoluties hebben iets onafwendbaars. Ze kunnen niet worden tegengehouden, hoogstens versneld of vertraagd. In alle Aziatische en Afrikaanse revoluties is een bepaald grondpatroon: strijd om de nationale onafhankelijkheid, strijd om de nationale eenheid, strijd om de nationale en sociale opbouw, strijd om de modernisering en industrialisatie, strijd om een hoger welvaartspeil, strijd om een emancipatie van de massa's, te onderkennen.

Vele, onderling vervlochten motieven spelen door elkaar heen. In het genuanceerde geschiedverhaal van Romein komt hun boeiend samenspel helder tot uiting. De voortdurende aandacht voor sociaal-economische factoren, voor de armoede als basisverschijnsel in alle Aziatische landen toont aan hoe juist hier de politiek telkens weer bepaald wordt door enkele centrale problemen. Termen als 'proletariaat', 'kapitalistische uitbuiting', door zovele overgevoelige historici geschuwd, krijgen hier een pregnanter betekenis, juist door hun schrijnende werkelijkheidswaarde. De complexe verhoudingen in India, met zijn tegenstellingen tussen bourgeoisie en Gandhiisten en radicaal-socialistische stromingen, worden in Romein's beschrijving realistischer weergegeven dan vele exclusieve Gandhi-vereerders wel vermoeden (p. 237—241). Verhelderend is ook de door Romein gesignaleerde samenhang tussen de politieke en economische moeilijkheden in Amerika, Europa en koloniën in de 30er jaren als gevolg van de crisis en de gelijktijdige militaire en economische expansie van Japan (p. 141).

In de zorgvuldige, gecombineerde analyse komt het concrete samenspel van historische trend en door bestaande kultuurtradities en sociaal-geografische factoren bepaalde fenotypische variaties uitstekend tot zijn recht.

De spanning tussen ideaal en werkelijkheid vormt de stuwende dynamiek van de revolutie. In die werkelijkheid liggen ook de mogelijkheden van verwezenlijking van het ideaal en zijn beperkingen. De keuze van de middelen hangt niet alleen af van morele overwegingen maar ook van wat in de situatie beschikbaar en bereikbaar is. Juist de geschiedenis van de Aziatische revoluties vertoont die brede schakering van middelen, van de meest verbitterde terreur tot de konsekwent-religieuze geweldloosheid. De spanning tussen ideaal en werkelijkheid, tussen de gebiedende eis — de categorische imperatief — van een rechtvaardigheidsbesef en de bestaande, feitelijke rechteloosheid, de noodzaak daarmee van de revolutie, zijn primair. Deze vastbesloten, primaire strijdbaarheid ligt ook ten grondslag aan 'Satyagraha' en 'Ahimsa'. Overal is het politieke engagement; zonder dit engagement zijn contemplatieve moraliserende beschouwingen van buitenstaanders over terreur en geweldloosheid steriel.

Het is nodig deze facet in de gangbare discussie over militarisme en pacifisme aan de orde te stellen. De geschiedenis van de Aziatische (en Afrikaanse) revoluties heeft volop bijgedragen zowel aan theorieën als aan praktische toetsingen. Zonder een integrale maar tegelijk ook gedetailleerde analyse van deze geschiedenis, mist de discussie over het probleem van oorlogsgeweld en geweldloosheid de noodzakelijke diepgang. Daarom is een werk als het hier besprokene zo onmisbaar. Ook hier speelt de onderscheiding tussen oorlog en revolutie een rol. De uitbanning van oorlog als middel ter beslechting van internationale conflicten is niet alleen om ethische idealen wenselijk maar gezien de vernietigende werking van de modernste wapenen de enige zinnige mogelijkheid, en gezien de ontwikkeling van de historische wereld-constellatie ook realiseerbaar. Verbod en vernietiging van kernwapenen en konsekwente geleidelijke ontwapening kunnen worden doorgezet zodra men maar tot een overeenkomst kan geraken over een betrouwbaar program met voldoende garantie voor controleerbaarheid, en zodra het vertrouwen voldoende sterk is dat men dit vraagstuk voldoende kan beheersen. Het gaat om die praktische beheersingsmogelijkheden, bij alle eerbiediging van souvereiniteitsrechten en zelfbeschikking.

Met de uitbanning van oorlog als middel wordt niets veranderd aan het verschijnsel van de revolutie als historisch proces in de dynamiek van ideaal en werkelijkheid. Revolutie heeft iets onafwendbaars. We zouden misschien zelfs kunnen beweren dat de beide wereldoorlogen de Aziatische en Afrikaanse revoluties genotypisch niet hebben veranderd, wel hoogstens fenotypisch. De verwezenlijking van bepaalde fasen werd vervroegd, de massale bewustwording werd bevorderd, door binding van krachten elders kwamen kansen voor locale actie, enz. Maar die catalytische rol werd ook gespeeld door andere gebeurtenissen, zoals de Oktoberrevolutie en de economische crisis. In weer andere opzichten hebben de oorlogen de Aziatische revoluties bemoeilijkt. Grote verwoestingen scheppen extra problemen van sociaal-economische aard, maken radicaler oplossingen noodzakelijk; verhogen de economische afhankelijkheid vooral ook door de economische machtsconcentratie in de Verenigde Staten; moeilijkheden zijn vaak chronischer geworden.

Verdieping van de sociaal-economische problemen en verhoging van de economische afhankelijkheid — ook wederzijds —, gevoegd bij de intensivering en uitbreiding van de revolutionaire activiteit, maken dat locale conflicten makkelijker aanleiding kunnen zijn voor internationale botsingen. Vele malen heeft de wereld door buitenlandse interventie en inmenging in binnenlandse Aziatische en Afrikaanse aangelegenheden aan de rand van een Derde Wereldoorlog gestaan. Tot nu toe is het uitbreken van zo'n oorlog voorkomen, meer door de toevallige tussenkomst van 'storende' factoren en door de algemene vrees dan door wijs beleid en overleg. Maar steeds was het resultaat dat de revolutie voort ging, vaak ondanks of dank zij het ingrijpen een stap vooruitkwam, en het zelfvertrouwen van de revolutionairen ook elders toenam.

Deze ontwikkeling onderstreept nogmaals de betekenis van het sociaal-economisch probleem in de Aziatisch-Afrikaanse revolutie. Er is een bepaalde 'achterstand in ontwikkeling' die ingehaald moet worden Zodra de nationale zelfstandigheid bereikt is doemt een andere revolutie op, de sociale revolutie. Het is niet zo dat de nationale revolutie een tegenstelling schept tussen West-Europa en Azië-Afrika en dat de sociale revolutie, door de beslissende keuze van 'systemen', deze tegenstelling zou doorkruisen in een antithese tussen communisme en 'democratie'. Ook de sociale revolutie drijft alle Aziatisch-Afrikaanse landen, ondanks hun politieke tegenstellingen op een hoop, omdat het

uiteindelijk gaat om de hongerende miljoenenmassa's. De Afrikaans-Aziatische conferentie van Bandung in april 1955 waarmee boek en platenatlas besluiten, heeft meer dan alleen symbolische betekenis.

De A.- en A.-conferentie in Bandung werd gevolgd door een hele reeks andere. Intussen zijn gehouden: Een A.- en A.-studentenconferentie in Bandung, 30 mei-7 juni 1956, een A.- en A.-schrijversconferentie in New Delhi, 21-28 december 1956, een A.- en A.-juristenconferentie in Damascus, 7-11 november 1957, de tweede A.- en A.-conferentie in Caïro, 26 december 1957-1 januari 1958, een A.- en A.-vrouwen-conferentie in Colombo, 15-23 februari 1958, terwijl een tweede A.- en A.-schrijvers-conferentie zal plaats vinden in Tasjkent in oktober 1958. Hoe groot de onderlinge tegenstellingen ook zijn — en die zijn beslist niet te verwaarlozen — er is een bepaalde doorslaggevende lotsverbondenheid in het feit dat alle Aziatisch-Afrikaanse landen een zekere 'achterstand in ontwikkeling' moeten inhalen. Maar deze lotsverbondenheid is mondiaal omdat het probleem van 'achterstand' en 'herstel van het evenwicht' een probleem van de hele wereld is. Dit is een probleem dat niet kan worden opgelost in de mentaliteit van 'hulp geven' en 'hulp ontvangen'. De 'hulp aan onderontwikkelde gebieden' impliceert te veel een houding van 'voor-wat-hoort-wat'. En juist voor het ontwakende zelfbewustzijn van de Aziatisch-Afrikaanse naties is zoiets — terecht of ten onrechte — een storend element.

Het is daarom niet alleen van theoretisch belang hoe de historische achtergrond gezien wordt, die heeft geleid tot de bestaande *oneven-wichtigheid in ontwikkelingsfase.* In Romein's visie is er niet zozeer een *achterstand* in ontwikkeling in Azië en Afrika dan wel een *voor-sprong* in ontwikkeling in West-Europa. Deze visie is historisch ook juister. Waaraan is deze *voorsprong* te danken? Rassistische theorieën die de ongelijkheid van ontwikkeling terug willen voeren op ongelijkheid in volksaanleg, op raciale superioriteit en inferioriteit, zijn wetenschappelijk onhoudbaar gebleken. Romein gaat historisch-vergelijkend te werk en spreekt van een Algemeen Menselijk Patroon (A.M.P.) waarvan de Europese ontwikkeling een unieke afwijking zou zijn. Maar ook hierin ligt nog geen historische 'verklaring'. Is het wel nodig en verantwoord om van een A.M.P. te spreken en hoe is de unieke afwijking ontstaan?

Naar de mening van schrijver dezes is deze opvatting te synthetisch. Hij prefereert *synopsis* boven *synthesis.* Het is z.i. voldoende de mon-

diale ontwikkeling *samen* te *zien* in een integraal verband en te constateren, dat een samenloop van historische factoren een verschuiving in het dynamische evenwicht heeft veroorzaakt, een eenzijdige ontwikkeling heeft bevorderd, en dat in de wereld van nu als geheel een herstel van het evenwicht bezig is zich te voltrekken. Iedere ontwikkeling van een grote beschaving heeft unieke, onvergelijkbare trekken. Een A.M.P. is hoogstens een gemiddelde, waaruit door het statistisch middelen de bestaande afwijkingen en variaties zijn geabstraheerd. Maar wat realiter meetelt zijn niet zozeer de afwijkingen van een gemiddeld patroon, maar de afwijkingen van een dynamisch evenwicht die spanningen en revoluties veroorzaken. Het hele tempo van de historische ontwikkeling versnelt zich, niet door een eenmalige unieke afwijking, maar door een sneller opeenvolgende reeks van revoluties.

In ieder proces van kultuurontplooiing treedt wel eens stagnatie op. Zo'n stagnatie vertoonden de Europese Middeleeuwen. Toen was Europa technisch achter bij een land als China. Een nieuwe doelmatige verdediging in China had in de eerste eeuwen van de christelijke jaartelling krijgshaftige nomadenstammen uit Centraal-Eurazië westwaarts gedreven. Deze westwaartse druk had de Volksverhuizing veroorzaakt. Toen de Europese volkerengemeenschap weer enigszins tot rust gekomen was, was Europa geïsoleerd en aan alle kanten bedreigd: in het oosten de Hunnen en Mongolen, in het zuidoosten en zuidwesten de Moslems, in het westen de Noormannen. In een sacrale eenheid verbonden leefde deze gemeenschap in een boze wereld vol zonden en gevaren. De blik was van deze aarde afgekeerd naar een civitas dei. Tegenaanvallen tegen de oervijand: de Islam, in de vorm van de Kruistochten, mislukten door onderlinge naijver. Maar deze Kruistochten brachten de Europese mens in contact met het Oosten, met de wereld van 1001 nacht, met zijn fabelachtige weelde aan aardse rijkdommen. Ook Marco Polo keerde terug uit Cathay met fantastische verhalen, die de sluimerende begeerten wekten en eeuwenlang tot de verbeelding spraken.

Toen de Europese mens, uit zijn duizendjarige sluimer gewekt, zich geleidelijk tot nieuwe activiteit ontplooide, zorgde een historisch voor die expansieve ontplooiing gunstige constellatie van krachten, dat de achterstand werd omgezet in een voorsprong. Opvallend is de gretigheid waarmee de ontwaakte Europese mens alles exploreerde en ontdekte. We kunnen de geestelijke ontplooiing het best karakteriseren

als de *Ontdekking van de Ruimte.* Die ontdekking en expansieve verovering van de ruimte werkten als een bevrijding. Astronomen doorzochten de hemel naar God en ontdekten de ruimte van het onpeilbare heelal. Avonturiers verbraken het isolement, vonden de wegen overzee naar nieuwe werelden. De leidende wetenschap van die dagen was de meetkunde, de wetenschap van de ruimte. Het perspectief speelde een grote rol in de schilderkunst. Het barok experimenteerde met ruimte als voelbare werkelijkheid met bevrijdende werking. Losbarstend in deze ruimten vond de Europese mens de weg naar de materiële rijkdommen die eeuwenlang met scheepsladingen binnenstromend de basis vormden voor de fenomenale kultuurontplooiing. Het tijdperk van het handelskapitalisme is beslissend geweest voor de ontplooiing van wetenschap en techniek. Juist toen Europa dynamisch expansief begon te worden beleefden India onder de Moghuls en China onder de Mandsjoes hun fase van stagnatie. De voorsprong was dus grotendeels te danken aan een historische samenloop van omstandigheden.

Langzaam verzadigd aan uiterlijke rijkdommen vertoonde de Westeuropese kultuur neiging tot decadentie, tot luxe, onnatuurlijke vormen en imitaties van het Oosten. Een 'terug naar de natuur' volgde als reactie, een verinnerlijking in de diepte, een spiritualisering, die ook al weer met nieuwe import uit het Oosten werd gevoed. Het ontdekken van de ruimte sloeg over in zweven, het terug naar de natuur werd romantiek, een terug naar de oerbron en een graven in de diepte. We kunnen deze fase van geestelijke ontwikkeling karakteriseren als de *Ontdekking van de Diepte.* De zelfontplooiing van de Geest bij Hegel leidde tot de ontdekking van de historische dimensie, het diepte-reliëf in het beeld van de evoluerende wereld. Men ontdekte de primitieve kulturen als dieptebron van menselijke beschaving. Gravend in de diepte ontdekten archeologen de prehistorische wortelen van de Europese kultuur. Paleontologische vondsten bevestigden de evolutionistische afstamming van de mens. Maar niet alleen historie, archeologie en paleontologie graafden in de diepte. De wetenschap van de diepte bij uitstek werd de Geologie, en met de Geologie ontdekte men de schatten van de bodem. Deze ontdekking van bodemschatten gaf aan de *Industriële Revolutie,* waarin de revolutie van wetenschap en techniek uitmondden, pas die betekenis en die draagwijdte die wederom beslissend zouden zijn voor het lot van de wereld. Zonder de ontdekking van bodemschatten en de koortsachtige jacht daarop zou het tijdperk van het industriële kapitalisme niet tenslotte uitmonden in het imperialistische laat-kapitalisme.

Met de Industriële Revolutie ontdekte men ook de diepte van het lijden. Het lijden in de oorlog, dat aanleiding werd tot de carrières van Florence Nightingale, Henri Dunant en Bertha von Suttner. Het lijden van de arbeiders, dat leidde tot de wekroep van het wereldproletariaat. Het lijden van de psyche ontsluierd in de psycho-analyse, diepte-psychologie en existentialistische fenomenologie. De sociologie, bij Comte nog een wetenschap van de horizontale maatschappelijke vooruitgang, groeide tot een wetenschap van de verticale diepte-structuur van de maatschappelijke lagen. Het glinsterende oppervlak van fabelachtige rijkdom en 'Oosterse pracht' verborg een diepte van een naamloze, lijdende, hongerende massa. Het was deze massa die zich haar eigen lot bewust werd en een perspectief ontdekte voor de toekomst. Marx en Gandhi mobiliseerden de krachten van proletariër en paria. De revolutie van vandaag is een revolutie van de diepte uit omhoog. Deze revolutie is mondiaal. Historisch is de wereld al lang één geworden. Alleen de historici hebben haar nog te veel Europa-centrisch gezien.

De ontwikkeling van geometrie en geografie naar geologie is onverbrekelijk met de ontwikkeling van de 'voorsprong van het Westen. Deze ontwikkeling in haar materiële implicaties toont ten duidelijkste aan hoe afhankelijk deze voorsprong steeds is geweest van de beheersing van de materiële hulpbronnen. Juist de ontdekking en ontginning van de bodemschatten vormen een brok mensengeschiedenis met diepte-reliëf. Reeds de Egyptenaren hadden hun groeven in Sinai en de Boven-Nijl, de Grieken hun zilvermijnen in Beotië en Attika. De mijnen in Zuid-Duitsland en Polen vormden de bron voor de Fuggers en andere geldschieters voor de vorsten met hun expansie en ambities. IJzer en steenkool gaven de stuwkracht aan de Industriële Revolutie in Engeland. De goudkoorts sinds de 30-er jaren van de vorige eeuw leidde de massale blanke expansie in over 't Wilde Westen tot aan de Golden Gate en Alaska, over Zuid-Afrika en Terra Australia. Maar niet goud en diamanten, gedolven met zweet, verhandeld met mensenlevens en geheimzinnige noodlotskrachten, wel ijzer, steenkool, moderne metalen en vooral olie hebben de grondslag gevormd voor de technische en industriële ontwikkeling waarin nu gesproken wordt van hoog- en laag-ontwikkelde gebieden. Ook hier weer die merkwaardige toevallige samenvloeiing van historische en geografische factoren: de mineralenrijkdom van de Verenigde Staten, de ontdekking van olie in het Nabije Oosten en Midden-Amerika, de latere ontginning van de mine-

ralenrijkdom van de Sowjet-Unie. De geschiedenis van de olie uit het Nabij Oosten is bijzonder illustratief om de mythe van 'hoog- en laag-ontwikkelde gebieden' tot reële proporties terug te brengen en aan te tonen waar de oorzaken van 'voorsprong' en 'achterstand' liggen. Tientallen jaren ging 50% van de winsten naar Engels-Amerikaanse ondernemers, 50% verdween in de zakken van haremhouders en feodale grootgrondbezitters. Romein's boek geeft een boeiend en gedetailleerd relaas van de tragi-comedies in het Nabije Oosten. Ook de gebeurtenissen na 1955 draaien nog hoofdzakelijk om de olie, die bijna catastrofale atoomexplosies heeft ingeleid: de strijd om het Suezkanaal, de Eisenhower-doctrine, de interventie-dreigingen in de Libanon, de bronnen in de Sahara achter het omstreden Algerije.

De ontsluiting van de kernenergie zal op de duur het evenwicht in de wereld weer doen verschuiven. De Eeuw van Afrika met zijn rijke uraniumvoorraden breekt aan.

In de kringen van de Unesco heeft men er op gewezen dat de geschiedenis te veel wordt voorgesteld als een opeenvolging van dynastieën en oorlogen. De Unesco doet zijn best om een nieuw geschiedbeeld te ontwikkelen als een panorama van kultuurgeschiedenissen, een rijke schakering van locale kultuurprestaties in het raam van een universele kultuurhistorie. De Unesco is bezig het *nationalisme* van de Volkenbond te vervangen door een *kulturalisme*. De konsekwente erkenning van het zelfbeschikkingsrecht van naties heeft tot enkele onoplosbare moeilijkheden geleid. Het lijkt er op dat er stemmen opgaan, om ook een soort zelfbeschikkingsrecht van kulturen te erkennen. De anthropologie, zoals die vooral in de Verenigde Staten wordt beoefend, doet veel aan fieldwork, aan de bestudering van kultuureenheden als levende organismen met eigen kultuurpatronen. Deze plotselinge zorg voor het welzijn van bedreigde kultuureenheden heeft te veel van een psychische uitvlucht, een anachronistische absurditeit in het brein van Westerse geleerden, die niet past in de verscherping van het revolutionaire karakter van de contemporaine wereldgeschiedenis. Hiermee maken deze geleerden zich in de ogen van Aziatische en Afrikaanse revolutionairen alleen belachelijk. Het is nodig om hierop te wijzen omdat dit verschijnsel meer voorkomt dan men vermoedt. Ook in de discussie over West-Irian in Nederland komt deze trek in het motief van 'zorg voor de Papua's' om de hoek kijken. In Romein's boek zal men — historisch volkomen terecht — niet naar dergelijke motieven hoeven te zoeken.

Het gaat in Azië om problemen van grotere importantie. Het gaat om het probleem van een revolutionair versnelde ontwikkeling. Iedere revolutie heeft zijn dynamiek, zijn spanningen en gevaren. Het gaat er om of de ontwikkeling zal slagen, of de interne constructieve krachten het zullen winnen van de enorme weerstanden, van de twijfel en ontoereikendheid, van de corruptie en de afbraak, van de verspilling en de uitbuiting. Het gaat er om of de eerbiediging van het recht op eigen ontwikkeling het zal winnen van de voortdurende inmenging en interventie van buiten af. Voor ons hier in Europa gaat het er vooral om of wij voldoende begrip en sympathie kunnen opbrengen, voldoende solidariteitsgevoel in historische lotsverbondenheid, om de revolutie in Azië en Afrika te ondersteunen en integraal op te nemen in de revolutionaire ontwikkeling van de wereld.

G. J. Geers

HET ZANDLOPERTJE EN ONZE TIJD

Open brief aan de heer G. H. M. van Huet, het „Zandlopertje" van de N.R.C.

Als levenslang lezer van de N.R.C., als medewerker aan dit dagblad gedurende pl.m. 20 jaar tussen 1920 en 1940 — voor Spaanse letteren en cultuur — gaat het mij aan het hart dat ik er de laatste tijd zoveel „onevenwichtigs" in aantref.

Ik bedoel niet de rubrieken van binnen- en buitenlandse staatkunde en economie waarin de N.R.C. ideeën voorstaat waarmee ik het meestal oneens ben. Het hindert mij ook niet wanneer de verschillende redacteuren en medewerkers niet één onverbrekelijke ideologische en doctrinaire eenheid vormen. Dit is juist een van de bewonderenswaardige en aantrekkelijke kwaliteiten van de N.R.C., al zijn die sterk verminderd sinds de dagen van mr. v. d. Hoeven. Maar juist deze naam uit het verleden maakt het me mogelijk mezelf te verduidelijken: Mr. v. d. Hoeven had geen bezwaar tegen een medewerker die van een geheel andere politieke kleur was dan hij, *als hij maar een eerlijke, authentieke overtuiging* in hem voelde.

Welnu, in die zin evenwichtig nl. authentiek, eerlijk-tegenoverzichzelf, is niet het „Zandlopertje" en tegen stukken van hem uit de laatste tijd is mijn protest gericht. En aangezien hij een hele categorie vertegenwoordigt, meen ik mijn persoonlijke klacht de strekking van een algemene bezorgdheid te mogen geven.

De heer Van Huet, die ik zeer bewonder als erudiet lezer, als iemand die met grote „feeling" curieuze en ook belangrijke boeken en tijdschriftartikels weet te vinden, die hij fijnzinnig en prettig-schrijvend bij zijn lezers introduceert, de heer Van Huet is volkomen met zichzelf in tegenspraak en dus „onevenwichtig", wanneer hij schrijft over de grootste problemen van onze tijd: de atoombewapening, de atoomoorlog. Zo verward, zo gespleten dat anderen van „kolder" spraken.

Zo eenvoudig is, dunkt mij, de zaak niet: de heer v. Huet is geen surrealist, hij is ook geen kwasi-surrealist zoals de schilder Salvador Dalí; als hij de indruk maakt „kolder" te produceren, is dat niet omdat hij onwillekeurige associaties, invallen van zijn onbewuste, neerschrijft,

maar doordat er een dusdanige tweestrijd in hem gaande is — waarvan hij zich waarschijnlijk niet bewust is — dat ze zijn bedoelde stukken verward en onevenwichtig maken. Het zij mij veroorloofd dit toe te lichten met een enigszins stilistische uiteenzetting.

Hoe anders dan uit zo'n innerlijke tweespalt is het te verklaren dat een zo fijn stilist en geoefend schrijver zegt (N.R.C. 20-5-1958): „Waartoe hij (bedoeld is de geest van capitulatie - G.) nu zal leiden, kunnen wij slechts bevroeden. In elk geval naar een communistische heerschappij." Hoe komt het dat Van Huet niet gemerkt heeft dat „slechts bevroeden" en „in elk geval" met elkaar in strijd zijn? Door zijn angst voor het nieuwe, door zijn innerlijke onzekerheid die als compensatie heftige verzekerdheid hem opdringt.

Verderop treedt weer die gespletenheid aan de dag, in de zin: „Laten wij aannemen dat de afwezigheid van atoomwapens hier in Europa ons voor een atoomoorlog behoeden zal, met als prijs natuurlijk een Russische overheersing." Waarom dit al te natuurlijke woord „natuurlijk"? Omdat Zandlopertje weer zijn eigen onzekerheid het zwijgen moest opleggen. Hij had immers o.a. de artikels van Shapiro in de N.R.C. gelezen, waaruit bleek dat het Russische volk de oorlog als de grootste ramp beschouwt. Hij weet immers dat Oost en West — duidelijker gezegd: Rusland en Amerika — *elkaar* wantrouwen, *elkaar* vrezen. Hij *kon* weten — als intelligent krantenlezer — dat Rusland veel minder dan Amerika behoefte heeft aan oorlogsvoorbereiding — die een in zich onproductieve industrie onderhoudt — omdat het Russische volk zo'n ontzaglijke behoefte heeft aan nuttige industrie-producten. Hij *kon* weten dat dit een van de redenen was waarom Chroestsjof de plaats van Stalin innam. En heeft hijzelf ons niet verteld over het boek van B. Roeder „Der Katorgan" waarin verteld werd dat 30 van de 200 miljoen Russen in concentratiekampen zitten, omdat ze in de oppositie zijn tegenover de gang van zaken, wat wel bewijst — ook bij de grootste overdrijving — hoe groot de spanningen zijn.

En waarom schrijft hij, nog iets verderop: „Goed, er zouden dan geen Russische bommen gevallen zijn, maar zijn Amerikaanse bommen (die op de Russische bezettingstroepen zouden geworpen worden) dan zo aangenaam?" Waarom gaat de zo fijngevoelige v. Huet hier badineren? Omdat hij beter weet, omdat hij weet dat Rusland *niet* door West-Europa wordt in bedwang gehouden — Adenauer heeft het immers gezegd dat de Duitse atoombewapening nog wel 2 jaar opbouw nodig heeft! — maar dat het, *als* het tot oorlog kwam, zijn bommen

per vliegtuig en zijn bommen per lange-afstandsraket op zijn enige tegenstander van portuur, op Amerika *zou* gooien. v. Huet neemt zichzelf niet ernstig — vandaar die badinerende toon — omdat hij goed *weet,* evenals de Russen, evenals de Amerikanen, dat de atoomoorlog, waar ook gevoerd, de mensheidsmoord en dus de *zelfmoord* betekent. Toch schrijft hij nog eens: „Op gelijke voet onderhandelen kan men alleen, als men ook op gelijke voet bewapend is." En waarom onderhandelt men dan niet? Wie van beide partijen voelt zich dan (nog) niet op gelijke voet? Gelooft v. Huet dan werkelijk in de „deterrent" in de steeds grotere „deterrent" en kan hij niet „bevroeden" wie die wedstrijd in „deterrents" zal winnen? Of zou het zo zijn dat het Westen, met name Amerika en ... enkele Nederlandse politieke partijen,[1] *niet* willen onderhandelen en zeker niet tot een belangrijke *ontwapening* willen komen, omdat dan de „recessie" een crisis, een krach van werkloosheid zou worden? En omdat ze weten dat dan de economische strijd zou komen, die nu al oplaait.

Neen, de heer v. Huet — en nog zeer velen met hem — kunnen alleen in termen van geweld spreken en, aangezien gezegd is „one world or none" en daarmede de ware situatie is geformuleerd, heeft zulk spreken geen „zin", zit er geen denken, geen *gericht, produktief* denken achter. Het is volkomen verouderd en on-reëel zo te „denken".

Men merkt dan ook hoe zinloos of liever onzinnig dit denken wordt aan het slot van Zandlopers artikel dat „Mening" heet (N.R.C. 20-5-1958) en waar de schrijver een principiële ontwapenaar als een heldhaftige ziet en denkt dat er slechts enkelen zijn. In Noord-Holland alleen waren er 35.000 die bij de Statenverkiezingen op de Pacifistisch Socialistische Partij stemden; daarvan zal een heel groot gedeelte van die „ontwapenaars" zijn; op 28 mei, bij de gemeenteraadsverkiezingen, bleken die „heldhaftigen" ook in vele andere plaatsen te zitten en hoevelen zullen er in 1960 in het hele land zijn? ... Als er dan tenminste nog sprake van parlementsverkiezingen is! Het zinloze schuilt ook in deze uitlating: „Deze heldhaftige heeft niet het recht een geheel volk of de bevolking van een werelddeel zijn mening op te leggen en hen, al is het maar moreel, te *dwingen,* een weg te betreden die uiteraard alleen maar vrijwillig kan zijn." Afgezien van de verwarde taal die

[1] Blijkens de brief van Ehrhard aan Adenauer — over welks echtheid werd gediscussieerd, m.i. zonder reden — is ook de Adenauer-regering en het Verbond van Duitse Industriëlen (B.D.I.) *tegen* de topconferentie en vooral *tegen* een mogelijk compromis dat deze zou kunnen opleveren.

blijkt uit „een weg die vrijwillig is" — deze twee woorden konden alleen door hun alliteratie met elkaar in verbinding komen! — zijn ook de denkbeelden verbijsterend. Om te beginnen: hoe zullen die „enkele" heldhaftige ontwapenaars de rest dwingen? En wat wordt bedoeld met „moreel dwingen" in dit geval? Een beroep doen wellicht op dat deel van Zandlopers persoonlijkheid dat ook niet meer in geweld gelooft? Beslist uitgesloten lijkt mij dat die P.S.P., ook al zou zij over 2 jaar 60% van de Nederlandse kiezers op haar hand hebben, de overige 40% tot iets zou dwingen. Slechts als het er om gaat pathologische misdaden te verhinderen, hoopt zij, veronderstel ik, over zo'n sterke internationale algemene opinie te beschikken, dat die misdadigers wijselijk van hun aanslagen en waanzinnige plannen zullen afzien en zo ze dat zelfs dan niet zouden doen, zou een internationale politiemacht hen daartoe moeten dwingen. Maar alle werkelijke ontwapenaars zullen ervan overtuigd zijn dat men van vele mensen niet terstond nieuwe inzichten kan verwachten, en van bepaalde, door hun verwrongen karakters en mentale defecten zwaar gehandicapte mensen zelfs nooit. Maar er is een goede kans dat de mensheid en vooral de jeugd zulke geschondenen en psychisch verminkten niet lang meer op verantwoordelijke posten zal plaatsen.[2] Nog even mag hier opgemerkt worden dat de heer Van Huet zal begrijpen dat de ontwapenaars — ik ben hem innig dankbaar voor dit goed-klinkende, zuiver-Nederlandse woord, dat nu door geen enkele eenvoudige in de lande meer met passivist of fascist kan verward worden — van hun kant op hun recht staan om niet gedwongen te worden de weg van het geweld en dus van de zelfmoord en de genocide op te gaan. *Het* compromis tussen beide groepen lijkt het eenvoudige idee van de grote historicus Toynbee, die meende dat in dit dilemma de anti-ontwapenaars, zoals hij zelf, dan maar met een dosis vergif in de zak moeten lopen.

De heer Van Huet is na dit artikel van 20-5-1958 zeer terecht niet opgehouden met „denken". Hij drukt dit in zijn artikel „Moraal" van de dag daarop wel eigenaardig uit, nl.: „Wanneer men over de atoombom en meer in het bijzonder over een mogelijke atoomoorlog begint na te denken, staan de gedachten niet zo gemakkelijk stil." Het eigen-

[2] Het is niet onwaarschijnlijk dat de politici in Nederland, die de laatste tijd steeds meer over de „deskundigheid" van anderen (kernfysici e.d.) spreken, het publiek ertoe gaan nopen aandacht aan *hun* deskundigheid te wijden en het aan de orde zal komen hun „deskundigheid" door examens en psychiatrise testen te regelen.

aardige is dat het hier wordt voorgesteld alsof „men" (of is het hier Van Huet alleen?) nu pas en bijna toevallig over dit onderwerp kon gaan nadenken. Eigenaardig is ook het woord „gemakkelijk", dat te kennen geeft dat de artikelschrijver geprobeerd heeft er niet verder over na te denken, maar dat hem dit niet goed gelukte. Is het niet meer dan eigenaardig en welhaast abnormaal dat een zo spits man als Zandloper nu pas over de atoombom is gaan denken? Moest het hem met zijn wijsgerige inslag niet opgevallen zijn dat de ontdekkingen op kerngebied allereerst op een *wapen,* een *bom,* op *vernietiging* i.p.v. op nut en opbouw gericht blijken? In dit artikel is dit dan ook inderdaad het geval, al drukt hij dat omslachtig aldus uit: „Wij waarderen grote getallen. Wij komen onder de indruk van miljoenen... Deze vreemdsoortige behoefte kent geen grenzen. Zij hoort waarschijnlijk bij ons, *zo goed als de atoombom bij ons hoort"* (mijn cursivering, G.). Dit is niet helemaal waar: die bom behoort bij het Pentagon en bij het Kremlin, bij de machthebbers en de geweldaanbidders van deze planeet — en hun triest gevolg van radelozen en levenshaters, van betaalden of door hun publiciteit stomp gepraten en verdoofden. De atoombom èn die grote getallen horen eigenlijk helemaal niet bij de fijngevoelige Van Huet, de man wiens gevoel voor het tere, het verdrukte en trieste uit dozijnen stukjes is gebleken. Hij vlucht met zulke ingenieuze maar holle uitspraken in het fatalistische, het anonieme, het door-de-tijd-ons opgelegde. Maar de tijd legt ons niets op, wij leggen en drukken de tijd iets op, nl. de stempel van onze geest, het juk van onze idealen, de macht van onze daden. Waarom anders schrijft Van Huet? Toch zeker om iets in zijn lezers, dus in de wereld te veranderen. En toch vlucht hij in het anonieme van „de tijd" en de vaagheid van de „wij" als het om de atoombom gaat. Is die dan geen mensenwerk? Vraag het maar aan de geleerden die hem voorbereiden, aan Hahn en zijn collega's in Amerika en Rusland! *Wij* kunnen hen ook van die taak ontslaan. *Wij* kunnen ons geld hiervoor niet beschikbaar stellen en bijvoorbeeld wel voor rustige, niet overhaaste en dus niet gevaarlijke proeven voor vreedzaam gebruik van kernenergie. Hebben *hij* en *ik* en de meeste mensen dan niet meer onze „vrije wil"? *Moeten* wij aan de techniek ons onderwerpen of is deze onze slaaf, nu de menselijke slavernij langzaam aan verdwijnt? *Moeten* wij in auto's gaan zitten en in vliegtuigen, Van Huet en ik? *Moeten* wij naar alle films gaan kijken, hij en ik? *Moeten* wij atoombommen aanvaarden en raketten en hun bases, hij en ik en alle mensen? En *moeten*

wij, wij allemaal, goed vinden dat verdwaasde medemensen miljarden aan geld en hoogste menselijk vernuft naar de maan slingeren, terwijl deze aarde nog nauwelijks bewoonbaar is voor tweederde van de mensen?

De heer Van Huet *moet* alleen helder schrijven, dat brengt zijn verantwoordelijkheid van kundig en vooraanstaand journalist en van behoorlijk mens mee. Hij moet zijn struisvogelinstincten beheersen en niet als een inktvis zich hullen in taalvertroebeling. Hij mag bijv. niet schrijven dat „de oprecht verontwaardigde tegenstanders van een atomaire bewapening op de massa teruggrijpen, als zij naar argumenten zoeken en indruk willen maken." Hij had *moeten* zeggen: „Met massale cijfers aankomen," maar er was iets dat hem belette helder te zijn. Evenals in de woorden „naar argumenten zoeken", want deze liggen — zelfs in Nederland — voor het grijpen (afd. Natuurkunde Kon. Academie van Wetenschappen, Memorandum Ned. Kernfysica, verzoek van 500 Ned. artsen, artikels van geleerden als prof. De Froe, prof. Groenewold, dr. Tolhoek, etc.). Dan volgt trouwens alweer zo'n struisvogeluitspraak, zo'n zin die het geval buiten de menselijke werkelijkheid plaatst, nl.: „Maar zij zeggen er, moreel gesproken, niets mee. Moraal en kwantiteit laten zich niet rijmen." Dan zou er dus geen verschil zijn tussen infanteristen die elkaar in een loopgraaf met de bajonet te lijf gaan en uit lijfsbehoud elkaar doden, èn een Hoge Autoriteit die het sein geeft dat de bommenwerpers moeten opstijgen en hun waterstofbommen neergooien, waarbij niet *dienstplichtige* soldaten maar vrouwen, kinderen en kindskinderen zullen vernield of erfelijk misvormd worden. Ergens kan kwantiteit in kwaliteit overgaan. Maar... er is hier helemaal geen sprake van *moraal,* maar van verstandsverbijstering, waanzin en amok. Op dat laatste verschijnsel, ons bekend uit primitieve maatschappijen, lijken atoombomproeven, dreigen met atoombommen en ermee oorlogvoeren immers het meest. Hier is geen kwestie van goed of kwaad, dus van moraal, het gaat er niet om dat men onze, de Westerse cultuur en de Westerse vrijheid met dit middel zou kunnen beveiligen of redden. Reeds nu in het stadium van proeven en voorbereiding schept men de omstandigheden waardoor duizenden kinderen jaarlijks ter wereld komen die de afschuwelijkste beschadigingen door radioactiviteit vertonen. Reeds nu is de keiharde, egoïste waanzin zo groot dat men doorgaat met die proeven — niet in Nevada, maar in Eniwetok! — ondanks de smeekbeden van het Japanse volk en z'n regering. Reeds nu zijn we twee keer op het randje

van de atoomoorlog, dus van de totale ondergang van menselijk en ander leven geweest: eerst in de dagen van Suez, toen de inlichtingen meldden dat Russische vliegtuigen over Perzië kwamen aanvliegen en de Westersen, in beraadslaging bijeen, reeds op het punt stonden hun tegenmaatregelen te nemen, toen gemeld werd dat de berichten onjuist waren; een tweede maal, toen de radarschermen van de U.S.A.-luchtmacht meldden dat vreemde vliegtuigen met supersonische snelheid op Amerika kwamen aanvliegen en generaal Curtis de May de wereld door zijn aarzeling gered heeft, want... ook deze berichten bleken een technische vergissing.

De lezers van de N.R.C. verwachten van Zandlopertje een woord van menselijkheid, een gedachte die naar de diepte en het authentieke voert. Maar in deze problemen scheept hij hen af met vaagheid, ontmoediging, berusting: berusting niet in God, wat van hem als katholiek kon verwacht worden, maar in oncontroleerbare, mystiekerige machten van de tijd. Maar het menselijke en religieuze in hem doet daaraan niet helemaal mee, en zo klinkt heel zijn artikel van 21-5 vals. Wat bedoelt hij tegen het einde als hij schrijft dat we ons zo sterk mogelijk moeten maken? Geestelijk of nuclair? En waarom raadt hij ons tenslotte „maar liever niet af te wijken van de oude moraal"? Bedoelt hij met „oude" die van het Oude Testament, het „oog om oog, tand om tand"? Of die van Christus uit de Bergrede? Of die van Machiavelli en zijn „ragione di Stato" (redenen van Staat) of die van Napoleon, die zei dat God altijd voor die partij kiest, die de sterkste artillerie heeft? Is voor hem de „oude" moraal de dubbele moraal die aan staten wel veroorlooft wat voor individuen verboden en immoreel is?

Van Huet kan niet zien dat de mensheid — zij het dan „on the razor's edge" — in haar benauwenis, in haar onbewust wantrouwen tegenover de personen en groepen die, door hun dwanggedachten gedreven, op massamoord en dus op totale en essentieel totalitaire zelfmoord aansturen, wat het „morele" betreft zal kiezen voor iemand als Albert Schweitzer. Een „Albert Schweitzer Comité tegen atoombomproeven" te Groningen heeft wel kunnen vaststellen, dat daar waar het dorpen of straten volledig heeft kunnen bezoeken, ± 95% van de gevraagden zonder aarzelen de lijsten tekenden. Maar de mensheid zal dit niet als een „moraal" zien en voelen, doch eenvoudig als een begin van een nieuw geloof — in de zin die Ortega y Gasset, aan Van Huet zo goed bekend, daaraan geeft —: het geloof dat oorlog heeft afge-

daan als middel om moeilijkheden tussen volken op te lossen en onenigheden tussen hen te beslechten. De mensheid zal in dit kritische moment zich gaan bevrijden van een leiding van verdwaasde, neurotische „managers" — die haar in een langdurig proces van ontmenselijking en verstatelijking zijn opgedrongen — alleen maar omdat die haar tot de ondergang voert. Zij is nog niet toe aan de moraal van een Schweitzer van „eerbied voor het leven", ze is nog niet toe aan Ortega's filosofie van de levende rede, zij beseft nog niet werkelijk de konsekwenties van het „one world or none".

Maar wel voelt zij dat, zoals Ortega zegt, het leven van de mens, „van ieder mens op zichzelf", uiteindelijk en fundamenteel de enige werkelijke realiteit voor hem is. De Duitsers die betogen tegen de „atoomdood" drukten het snerpend juist uit: „Wij willen ook 82 jaar oud worden", omdat ze voelden dat de oude Adenauer het leven vrijwel achter zich heeft en in ieder geval dat zijn leven niet het hunne is, niet het leven dat zij *alleen* kunnen leven en waarvoor zij *alleen verantwoordelijk* zijn.

Hierover geen positieve of negatieve overtuiging te hebben, legt Van Huet en zijn soortgenoten[3] de plicht op over de problemen van vandaag en morgen te zwijgen, want zij zijn bang voor de vrijheid en dit maakt het hen onmogelijk in vrijheid hun standpunt te kiezen. Men zag het aan Van Huet toen hij in sept. 1957 over „Vrijheid" schreef. Hij deed geen poging om het probleem te verhelderen door gebruik te maken van de begrippen „fear for freedom" en „escape from freedom", waarover dr. Erich Fromm zo duidelijk heeft geschreven. Noch zei hij eerlijk dat hij bang is voor de vrijheid, dat hij in angst en twijfel verkeert doordat hij niet de nieuwe levenshouding aandurft die zich aan de wereld opdringt en die alleen in staat zal zijn de wereld in dit stadium van objectieve, technische ontwikkeling te beheren en te organiseren. De levenshouding die Fromm ongeveer samenvat in: *actieve solidariteit met alle mensen, liefde en werk die verbinden met de wereld, niet meer door primaire bindingen maar als vrije en onafhankelijke persoonlijkheden.*

De onvrije kan hunkeren en terugverlangen, weemoed en pessimisme zijn hem dierbaar, ingenieus en origineel kan hij op duizenderlei manieren zijn. Alleen de vrijheid en de weg daarheen zijn hem onbekend.

[3] Ze zijn talrijk die gespleten zielen, die verwarden, juist natuurlijk onder de managers, de Kamerleden en Senatoren!

Anthonie Donker

ZUID-NEDERLANDSE DICHTERS

Ook in het Zuiden zijn de vroege stormlopers van het modernisme intussen de zestig voorbij. Men doet geen van hen tekort, als men *Gaston Burssens* de laatste wapenbroeder van Paul van Ostayen noemt. In de bundel *Klemmen voor zangvogels,* 1930, twee jaren na de dood van de vriend en meester in het vermetele experiment, staat het In memoriam waarin hij tot zichzelf over de eenzaamheid spreekt na dat heengaan:

> en waar uw eenzaamheid gij eenmaal strooide
> van de westerkim naar de oosterkim
> hangt voor de westerkim het grauwe gordijn van uw kantoor
> waarachter uw boot gestrand is.

Zijn klacht, een 'Egidius waar bestu bleven', klinkt nòg in het Adieu, aan de nagedachtenis van Paul van Ostayen, in 1956. Het was vermoeiend al die jaren zijn toeren alleen te moeten verrichten, geen spel zo tussen heg en steg alleen als dat,

> en al die jaren op mijn hoofd te moeten staan,
> terwijl mijn sleutels uit mijn zakken vielen. —
> En nu!
> Nu ik weer op mijn voeten sta, maar krom gebogen,
> nu zijn mijn oren doof, en dof mijn ogen.

Maar die klacht zal niemand met hem letterlijk nemen. De keuze uit zijn verzen tussen 1915 en 1953 geschreven, door Karel Jonckheere en Halbo Kool in 1956 gedaan, onder de titel *Het neusje van de inktvis* (Stols, Den Haag), waar de eerste in zijn inleiding de toelichting bij geeft, bewijst dat hij zijn jeudig élan nooit heeft verloren, of dat hij altijd kind en grijsaard is dooreen geweest, zoals nog in de verzen van Adieu nadien, ja, en dat er een stijging is waar te nemen in de virtuositeit en de viriliteit waarmee hij het schijnbaar onverenigbare van die twee elementen weet te verenigen. Hij is de 'Gaston met zijnen baston' gebleven uit het bekende lied van Paul van Ostayen, al mogen wij dat niet zo maar op de vriend toepassen. En dat wil zeggen, een opstandige,

maar hoe gemoedelijk toch ook, — wie hem onlangs in ons land voor de microfoon mochten horen, zullen het hebben opgemerkt en zeker beseffen het wie hem bij staatsprijs, en jubileum in 1956 met schuwe en schelmse wrevel zijn hulde in ontvangst hoorden nemen. Speels, een spelend dichter en een speelman is hij gebleven, als toen hij schreef:

> In de regen zonder regenscherm
> tussen een zwerm van regenschermen.

Diepzinnig en weemoedig is hij gebleven als toen hem het visioen van de stad, dat de dichters van en na het expressionisme niet meer zou loslaten, voor het eerst had geraakt en hem 'de stad voor de ogen (was) gerezen in haar tumult van straat en bar'. De stad waarvan hij later het troosteloos panorama zou schrijven:

> Er zijn zovele daken en zovele schouwen
> zovele oude daken en vergane schouwen
> en zoveel rook en roet
> op deze daken van verlatenheid
> op deze schouwen van gehavende overmoed.
> En daar zijn zoveel torens van gebroken nederigheid
> waarvan de gulden hanen geen sporen dragen

Hij is het leven blijven huldigen en beklagen en bespotten om beurten of tegelijk, zoals hij de dagen der mensen nu eenmaal had leren kennen:

> Dag van geld en zonneweelde,
> dag van intense grootheid,
> van alles neerhalend fatalisme
> en glimlachende snoodheid!
> Dag van overvloedige zon en duistere woeker,
> trouwe verzoeker
> van groots en woest omsluitend begeren
> trots het laffe gebed van kleine zielen

Hij is gebleven origineel en weerbarstig, en tartend zelfs menigmaal. Hij is nog altijd de dichter wiens gangen vol verrassingen zijn

en die altijd onverhoeds een andere hoek omslaat dan men verwacht had. De Vlaamse dichters hebben veel en vaker en verrassender geëxperimenteerd in een tijd toen dat in het Noorden wel door zeer enkelen en met grote drift en moed bedreven werd, maar nooit met die eigenaardige zelfspot die aan elk van de Vlaamse proefnemers met de poëzie een schril accent meegeeft, aan Karel van den Oever en Paul van Ostayen, aan Marnix Gijsen en ook bij hen die minder experimenteerden, zij het Jan van Nijlen of Richard Minne of Karel Jonckheere. Misschien is dat toch een Reinaert-accent van galgenhumor, dat aan de taalstrijd te danken is, die hen bovendien de sporen gaf, de gulden sporen om de taal eens extra op haar wendbaarheid, haar beweeglijkheid te beproeven en haar ongemene soepelheid te bewijzen. Was niet reeds Gezelle daarmee begonnen, en het is daarom dat wel geen Vlaams dichter aan zijn standbeeld in Brugge is voorbijgegaan zonder er een lied te offeren. Ook bij Burssens vindt men dat gedicht — er ware een essay over te schrijven: Gezelle bezongen —, het eindigt met een niet eens dadelijk te ontleden maar prachtig en ontroerend regelpaar, en is dat niet het geheim van de proefneming dat het verstand het niet bijhoudt? Die slotregels luiden:

> Er is hem moederke van u
> geen beeltenis gebleven.

Karel Jonckheere stelt de dichter in zijn inleiding voor met te verhalen hoe in de februari-avond van zijn geboorte toen buiten de carnavalsgangers tierden en lalden en onder het venster voorbijtrokken, zijn moeder tot hem sprak: Luister, mannetje, de zotjes zijn daar. En dat heeft hem de gave ingeblazen te blijven luisteren, met argwaan en levenslust, naar hoe de mensen deden en waren, en altijd zijn de zotjes onder zijn raam blijven langsgaan, nooit heeft hij verzuimd te luisteren en nooit verzuimd het te zeggen. Het is nog te horen aan dat adieu, dat hij tokkelde:

> in 't laatste leven dat ik leef
> op de laagste toetsen van mijn ribbenkast.

Muziek is het ook gebleven, want dat is het wat de Vlaamse dichters van Gezelle voorgoed geleerd hebben, meer dan wij het in het Noorden verstaan, dat het vers klinke, zij het neuriën of zingen of jubel of

weeklacht. Gezelle heeft misschien voor altijd zonder er iets bij te zeggen het vraagstuk waar nog tientallen essays over geschreven zullen worden, met één slag, een slag als een wonder en als een oordeel, opgelost: de traditie en het experiment te verenigen, verbonden in de muziek.
Gaston Burssens heeft zijn bits en borend, spelend en spottend vers door de tijd onmerkbaar en onmiskenbaar tegelijk verdiept; gaandeweg wist hij alle registers uit te trekken van weemoed en liefde en spot. En dan is er eenmaal, machtig en in zichzelve tot voorbij alle menselijke grenzen voortzingend het koraal van zijn Elegie:

> En toen een nieuwe lente zo voorbij was
> Zonder herinnering aan gestrooide bloesem
> En toen de zomer niet voor haar en niet voor mij was
> — De wijn voor anderen en voor haar de droesem
> Voor mij het eenzaam avondmaal —
> Toen was de herfst daar plots en voor de tweede maal
> Stierf zij de schoonheid van haar dood...

Met de jaren heeft hij alle accenten die in zijn poëzie soms afzonderlijk voorkwamen, steeds meer weten te doen samenklinken, het is een lof die weinigen kan toevallen. In de Heidense zang vroeg hij zijn God om het lied dat de mensen weer het gezicht en het gehoor zou teruggeven, en hij bad om van dat lied 'liever iets vroeger dan te laat' het begin te vinden. Het klinkt voluit in zijn Adieu:

> Ik kan, ik kon het weten
> dat elk mooi lied zich met een einde tooit,
> zoals elk eind zich tooit met een gebed na 't eten,
> en dat dit einde, nu of nooit,
> begin moet heten.

De dichter *Remy van de Kerckhove* was misschien duidelijker dan anderen bepaald door zijn natuur en zijn ervaring. Van natuur was hij in werkelijkheid wat met een gemeenplaats een dynamisch mens pleegt te worden genoemd. Zijn ervaring, dat was vooral de oorlog die in zijn jeugd binnenbarstte als een uiteenslaande bom. Daardoor werd hij zo karakteristiek voor zijn generatie. Hij was voor in de twintig toen de bevrijders door België optrokken, hij trok met de Amerikaanse legers

mee tot Nürnberg en München. Hij had de gave der dichters alles in één zin, desnoods één woord te zeggen. Het staat in die regel over zijn oorlogsjeugd:

men strooide ruïnes voor de schreden van mijn jeugd...

Nog ternauwernood die jeugd voorbij, is hij weggerukt. Op de tweede dag van dit jaar kwam hij om door een auto-ongeluk. Hij was sportjournalist geweest, werkte aan de opbouw van de televisie, en was in de voorbereiding van de Expo die hij niet meer zou aanschouwen. Zijn poëzie was in volle ontplooiing.

Uit zijn verzen straalt de vitaliteit. Zijn poëzie is niet als zo vaak een vitalisme uit heimwee maar werkelijke levenskracht die uitbotte in woorden. Zij doet denken aan het Vlaamse expressionisme uit de jaren van de eerste wereldoorlog. Zij heeft er de welsprekendheid mee gemeen. Eigenlijk zijn poëzie en welsprekendheid in tegenspraak met elkaar. Want welsprekendheid, dat is de taal de teugels vieren. Maar poëzie dat is de greep op de taal die de woorden tot staan brengt. Die ze niet in een woordenstroom doet wegvloeien maar ze doet blijven, stilstaand, rechtstandig en bezield. Poëzie is niet de galopperende ruiter, poëzie is het ruiterstandbeeld. De ruiterbeelden van Marino Marini zijn gestold als poëzie maar even steigerend en gespannen tegelijk. Zij zijn evenzo vele beelden van de poëzie, zou men erin mogen zien.

Het expressionisme begon welsprekend, het werd lang niet altijd poëzie. Wel bleek dat in het Zuiden soms mogelijk, en een enkele maal ook in het Noorden. Het sprekendst, welsprekendst zuidelijk voorbeeld ervan is Achilles Mussche. Ook Van Duinkerken kan men als een voorbeeld ervan zien, maar die is ook een figuur halverwege het Zuiden. Overigens bedenke men, dat niemand minder dan Van de Woestijne vaak tot in zijn poëzie de welsprekendheid behield, alleen de grootsten zijn in staat tot de paradox van het onverenigbare. De brede woordenval die toch geen waterval wordt, de taalovervloed die overtollig blijkt maar taalschoonheid. Geen Vlaams dichter zo sober of zo overvloeiend die niet toch van Van de Woestijne bij tijden leerling blijkt. Er valt haast geen minnepoëzie meer ooit geheel buiten Van de Woestijnes taalweelde om te schrijven. Maar hoe oorspronkelijk deze jonge dichter in het begin van zijn minnelied:

Er moeten zilveren meerminnen in het riet verscholen zijn,
die hun harpen stemmen op de koortsachtige klacht van de wind

En naar het eind in toenemende overdaad en overmoed, als hij spreekt of zingt van:

de geliefden met hun lied bij 't kussend twisten
de jonge zinnen op de verdraagzaamheid van het eeuwig mos.

Remy van de Kerckhove behoorde tot de primaire dichters, en dat is naar het lijkt iets zeldzaams, want poëzie ontstaat in de regel uit secundaire functies. Tot die merkwaardig directe, a.h.w. opspringende, te paard springende dichters, tot hen die niet het dravende paard beteugelen maar de sporen geven, behoren Gorter, en Marsman, maar deze misschien minder dan men denkt, en Franquinet, die tot in zijn snelle brede heffingsverzen veel weg heeft van Marsman, zoals Van de Kerckhove dat van hen beiden heeft. Ook J. B. Charles kan men als dichter tot dit type rekenen. Hun poëzie ontbrandt, bij zwakkeren loopt dat met een sisser af, bij de werkelijke talenten blijft het vonken afschieten als van een elektrische geleiding. Van de Kerckhove verlangde ernaar de brand in het droge hout te steken zoals ook Marsman daarnaar heeft gehaakt. Het lied voor Paul van Ostayen, uit de bundel Gebed voor de kraaien, al van 1948, is een vurige smeekbede om herleving van zijn geest, aan het eind roept hij uit:

wellicht steekt toch een heksenkind Vlaanderen in morgen-
brand met pijn

Er is vaak een driftig roepen in zijn verzen. Zij behoren tot de poëzie der imperatieven en vocatieven. Die imperatieven zijn dan vaak verkapte of verhevigde en versnelde smeekbeden, de vocatieven zijn aanroepingen die bezweringen willen zijn. Zijn poëzie is snel en zijn verlangen al voorbij. Hij dicht:

Ge zijt mijn laatste vreugde, word niet mijn laatst verdriet
want bij 't bergen der vruchten zing ik aan Uw bezit
mijn vreugde met de vlugge dwaalsterren van een lied.

Hij behoort tot de dichters die woorden voor de snelheid vinden. Maar er is ook de spanning in van de strijd om een waarde in het leven dat die waarde aanhoudend te verloochenen lijkt, zoals de oorlogs-

ervaring en de oorlogsdreiging getuigen. Zij bestoken hem met de angsten der zinloosheid.

> Wij waren reeds verloren toen ons 't leven werd gegeven
> als een doelloos klein geschenk van een doelloze eeuwigheid

Erger dan de dood is de dreiging van de zinloosheid, maar ook de zinnenvreugde dreigt in de dood de zin te verliezen, de rondedans wordt een dodendans:

> rondedans van dit skelet dat tot stof zal vergaan

Zijn vraag dringt aan op God in een wereld die God terugdringt en van zijn afwezigheid of van zijn afzijdigheid blijk geeft. Uit dat besef stijgt de profundis de roep:

> O splijt de zeeën, Heer, opdat we weer zouden geloven
> en droogvoets door d'ontzaglijke diepten der wateren gaan,
> langs spartelende vissen der zinnen en gapende kloven
> waarin de roverschepen der wanen zijn ondergegaan.

Van het bedreigd besef van een wereld die zo is dichtgestort dat geen liefde noch geloof, geen God noch gebod meer de aarde klieft en de wateren splijt is de bundel gemaakt die veelzeggend *Een kleine ruïnemuziek* heet, van 1951, tussen *De schim van Memling* (1950) en *Veronica* (1952). Soms verliest zich zijn poëzie daar in kreten, bedelft de ruïne de muziek, die daaronder worstelt om een herwonnen boventoon, in de slotaccenten ervan.

De laatste bundel heet *Gedichten voor een karyatide.* Ze zijn opnieuw een protest tegen onbewogenheid, ook in de kunst, alle verstening ontstelde hem en riep hem op tot verwoed verweer. Maar hier met een sterk gegroeide beheersing die deze poëtische brieven zelf meer dan uitspraken doet zijn, ze tot gebonden beelden maakt. Van de verstening gewaagt het gedicht aan Marnix Gijsen, waarin hij te kennen geeft hoe hij den dichter zoekt in de steenwoestenij van New-York, en hem alle aardse gaven wil aanbieden van zijn land, de polders en de lichtende wolken tussen Jabbeke en Nieuwpoort, en de verweerde aangezichten en het handvol dialect van het werkvolk van

zijn land, waaraan de achturendag ontsprong, en zijn doodservaring met het derde leger, en zijn liefdeservaring:

het brood dat ik kocht voor mijn vrouw
de sterren waaruit ik haar gewaad weefde
het speelgoed voor mijn aarzelend kind
maar alles verloor ik op de weg naar Uw woning
wandelend over de vijfde avenue
zoekend naar de tweede straat
als naar een tweede scheppingsdag

De barre eenzaamheid van de metropool die door geen eenzaamheid van enig landschap overtroffen wordt omdat daar nog gemeenschap blijft bestaan met lucht en grond en verre vogels of dieren, snoert alles wat van het hart is af; de eenzaamheid waarvan hij tien jaren vroeger al had gezegd dat zij de blijdschap der scheppingsdagen verraadde met het modern verdriet, het doet hem uit de verkillende warmte van een naar liefde en gemeenschap hunkerend hart met doffe, nog trillende stem klagen:

Niets meer had ik U te bieden
dan mijn heimwee uit gehard beton
het regende eenzaamheid tussen de muren van de vijfde avenue

Pijnlijker dan de dronkenschap met het derde leger was hem de wandeling over die vijfde avenue zoekend naar een tweede scheppingsdag onder een Europese zon. Remy van Kerckhove was als dichter op weg, een snel en steil opgaande weg. Maar reeds is zijn „droefheid voltooid".

KORT BESTEK

Het geval Pasternak

Heeft die sombere dynamietfabrikant-pacifist beseft wat hij de mensheid en met name de Zweedse academie aandeed, toen hij zijn nalatenschap als een soort gewetensgeld-op-hoog-niveau onderbracht in de befaamde Nobel-stichting, die jaarlijks vijf prijzen moet uitreiken aan hen, die in het afgelopen jaar aan de mensheid het grootste nut hebben bewezen?

Laten we het niet te somber inzien, ook al zal het oordeel van de wijze mannen in Stockholm in het licht der eeuwigheid wel eens gefaald hebben. We mogen aannemen, dat een groot deel van de toegewezen eer een beloning voor werkelijke verdiensten is geweest en een groot deel van het toegewezen geld de ontvangers in staat heeft gesteld hun werk tot nut van de mensheid onbekommerd voort te zetten. Wel is in de loop van ruim een halve eeuw duidelijk geworden, dat bij de beoordeling politieke overwegingen zich niet geheel lieten uitsluiten met name bij de literatuur- en vredesprijzen; van de anderen is dat moeilijker te beoordelen.

Wie een kreet van verontwaardiging aanheft tegen de recente ‚politieke' bekroning van Boris Pasternak, moet zich er rekenschap van geven, dat kennelijk bij vorige bekroningen de politieke overweging meesprak, dat dit of dat land ook eens aan de beurt moest komen. Wèl nieuw, naar het ons voorkomt, is, dat het hier niet gaat om het ontzien van nationale gevoeligheden (integendeel!), maar om het huldigen van een cultuur-politiek beginsel, nl. dat van de volstrekte vrijheid van het woord en het literaire non-conformisme. Want het is duidelijk — en het is schijnheilig het tegendeel te beweren, zoals hier en daar in de pers gebeurt — dat Pasternak niet bekroond zou zijn zonder zijn *dr. Zjiwago,* zijn non-conformistisch relaas over een mensenleven in de S.U., het publikatie-verbod van het boek in zijn eigen land en de uitgave (tegen de uitgesproken wil van de auteur) in het Italiaans en naar die vertaling weer in andere landen.

Het tumult, dat daarop aan beide zijden van „het gordijn" is losgebarsten, lijkt ons gelijkelijk onwaardig. Aan deze zijde zingt men, vaak zonder P.'s werk te kennen — wij kennen het ook (nog) niet — zijn lof en maakt een levend mens tegen zijn uitdrukkelijke wil tot een vaandel om daarachter niet zonder enige hypocrisie te hoop te lopen tegen dwang en conformisme bij de anderen.

Aan de andere kant keert zich alle verontwaardiging over de onmiskenbare kritiek, die in de keuze stak, en misschien ook enige gewetensnood bij al te dociele schrijvers, tegen de man, die er niet om gevraagd heeft onder de schijnwerpers te worden gezet, maar een leven lang er moeizaam naar gestreefd heeft in een wereld, die uiteindelijk zijn wereld was en waar zonder hij niet leven kon, zich een bescheiden plaats te veroveren zonder een huichelaar te worden. Misschien menen beide partijen voor hoge principes te strijden, maar uiteindelijk sollen ze beide met een levend mens.

Als er geprotesteerd moet worden, dan zij het dáár tegen.

A. R.-V.

Jeugdige papisten

De heer H. J. Leupen, die in het Amsterdamse studentenblad *„Propria Cures"* van 18 oktober een kritische necrologie van paus Pius XII heeft geschreven, is om die reden door een groep Delftse studenten te Amsterdam uit zijn woning gesleurd en te Delft afgetuigd. Het was geen grap, hebben de Delftenaren de Amsterdammer verzekerd, maar bittere ernst.

Dit is een onder intellectuele jonge mensen onbehoorlijke wijze van polemiseren en getuigt van een miserabel onvermogen een passend antwoord te vinden. Want wie het artikel „In de grond niet zo slecht" heeft gelezen, zal moeten erkennen, dat tegenover de kritiek van Leupen op de opportunistische politiek van de overleden paus het enige passende antwoord was geweest de weerlegging van de door Leupen genoemde feiten. Moet, als er een paus is gestorven, zijn necrologie steeds van loftuitingen overlopen? Dat in een blad van de universitaire jeugd wordt gezegd wat in andere necrologieën wordt verzwegen, ontsiert die jeugd stellig niet. En dat de toon scherp en schamper was, is dat zo iets ergs in een studentenblad? Als de schrijver er volkomen naast was geweest of kwetsende leugens had verteld, dan zou hij geen redacteur mogen blijven. Maar ik kan het niet anders zien dan prof. Geijl in de „N.R.C." van 7 november, die meent dat de schrijver niet over de schreef is gegaan en vindt, dat de opportunistische politiek van Pius XII ten aanzien van de autoritaire of totalitaire bewegingen, die met zijn pontificaat samenvielen heus weleens in herinnering mag worden gebracht.

Katholieken kunnen zich moeilijk indenken dat voor andersdenkenden, gelovigen en ongelovigen, een paus geen aureool van onfeilbaar-

heid bezit, geen stedehouder van Christus is, maar het hoofd van een machtige instelling die waarlijk niet alleen een geloofs- of liefdesgemeenschap mag heten. Voor hen is de paus een man die politiek ten goede of ten kwade kan werken en op dit punt heeft Leupen hem onder de loep genomen. Hij had zijn lijstje van bezwaren nog wel kunnen uitbreiden en hij heeft het dogma van de lichamelijke ten-hemel-varing van Maria, dat reformatorische christenen toch wel zeer heeft geschokt, nog niet eens genoemd.

Het stukje is respectloos geschreven, zullen katholieken zeggen. Inderdaad, maar respect slaat men er niet in door er met knokploegen op af te gaan. Wie zich daartoe lenen zijn niet de zelfstandig denkenden, die prof. Rogier zozeer in de katholieke gemeenschap mist; zij laten zich misschien tot goede technici africhten, maar zijn overigens volgzame papistjes.

Zij kunnen wellicht wegens mishandeling worden gestraft. De beste straf zou zijn hen de markantste passages uit de redevoering, die prof. Rogier voor de jaarvergadering van St. Adalbert te Nijmegen heeft gehouden, uit hun hoofd te laten leren en met luider stem te laten reciteren.

't Kan verkeren
zei Brederode, en zo is het nog altijd. John Hay wist er ook van mee te praten. Deze voorganger van Foster Dulles, Secretary of State van 1898-1905, waarover o.a. Henry Adams in zijn autobiografie „The education of Henry Adams" zo boeiend geschreven heeft, willen we hier een ogenblik in de herinnering terugroepen. Laat ons zeggen omdat het 8 oktober 120 jaar geleden was dat hij geboren werd. Maar dat is dan maar een aanleiding; het gaat om iets anders.

Het gaat om John Hay als dichter, niet om de dichter van het hele epos van Abraham Lincoln, dat hij tezamen met ene Nicolay moet geschreven hebben, maar om slechts enkele versregels van hem. Deze:

Far be it from our principles of state
on distant reefs and islands to display
our power and motives. It would take the might
of untold fleets to guard them day and night.

Die dateren vermoedelijk uit 1887, uit het jaar waarin de Verenigde Staten het verdrag met de vorst van Hawaii sloten, waarin hun het

monopolie werd toegekend om Pearl Harbor als bunkerstation voor de Amerikaanse marine te gebruiken, en dat de eerste stap werd op de weg die elf jaar later tot de annexatie van de eilandengroep zou leiden.

In diezelfde elf jaar is ook Hay, meegevoerd op de stroom van het prille Amerikaanse imperialisme, 'verkeerd', van dichter tot politicus, van isolationist tot expansionist. Overigens met mate, wat zijn persoon betreft, maar als uitvoerder van McKinley's politiek, werd hij dan toch maar de man van de beroemde nota van 6 sept. 1899, waarmee de Verenigde Staten door hun eis van open-deur-politiek in China, zich als mededinger meldden in de wedloop der Grote Mogendheden naar de macht.

Op die weg is geen terug meer, dan gedwongen. En zo lijkt het dan nu veeleer het voornaamste 'principle of state' der Verenigde Staten geworden, 'to guard with untold fleets', de 'distant reefs and islands' — 'day and night'.

't Kan verkeren.

J. R.

EXLIBRIS

BRÜNNER, E. R. J., *De Bagdadspoorweg; Bijdrage tot de Kennis van het Optreden der Mogendheden in Turkije* 1888-1908. Groningen enz., Wolters, 1957, VIII, 468 blz., krt. *Historische Studies,* uitgegeven vanwege het Instituut voor Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht, dl. X. (Ook verschenen als diss. Utrecht in 1956.)

Men zou kunnen opmerken, dat de geschiedschrijving van het viertal decennia, dat aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog vooraf is gegaan aan een ernstig gebrek mank gaat in zoverre, dat er verhoudingsgewijs weinig is gepubliceerd over het economisch aspect van „Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette". Een van de meest spectaculaire feitenreeksen waarbij dit economisch aspect zonder twijfel een belangrijke rol speelde, vormde in dit opzicht het waarlijk stormachtige opdringen der Duitsers in Turkije in verband met de aanleg van de zgn. Bagdadspoorweg. Was er omstreeks 1888 van spoorwegaanleg in het Aziatische gedeelte van het rijk van Abdul Hamid nog maar weinig sprake, in 1908 was de aanleg van de Bagdadspoorweg een goed eind gevorderd. Tegelijkertijd was duidelijk genoeg gebleken, dat er aan deze spoorwegbouw niet alleen een economische, doch ook een daarmede nauw samenhangende diplomatieke kant zat. Vooral de Britten, bevreesd voor een Duitse penetratie in Mesopotamië, en in mindere mate ook de Fransen en de Russen, was de dreigende Duitse hegemonie in Turkije een doorn in het oog, en als zodanig hoeft

men er zich weinig over te verwonderen, dat de aanleg van de Bagdadspoorweg mede een rol heeft gespeeld bij het tot stand komen van de zgn. „Triple Entente".

Wat betreft de literatuur, die over de „Bagdadbahn" is geschreven, kan gezegd worden, dat deze veelal hetzij volkomen onverteerbaar was (bijv. het boek van Ilitsch), hetzij op sommige essentiële punten onduidelijkheden bevatte (bijv. de werken van Earle en van Wolf). Reeds daarom dient men er zich over te verheugen, dat een Nederlander zich geroepen heeft gevoeld over de desbetreffende materie een proefschrift te doen publiceren. Dr. Brünners boek is geschreven in een zeer prettig leesbare stijl en werkt op een aantal punten bepaald verhelderend. Zo achten wij bijv. het eerste hoofdstuk over de aanleg van spoorwegen in Turkije voor 1888 een buitengewoon knappe samenvatting van de bestaande literatuur, weshalve lezing daarvan voor ieder, die in zijn studie met de desbetreffende kwesties te maken heeft, warm kan worden aanbevolen.

Toch is het proefschrift van dr. Brünner zonder twijfel op een aantal punten aan zeer ernstige bedenkingen onderhevig. Zo maakt de literatuurlijst, die overigens een zeer nuttige naslagbron vormt, de indruk naar volledigheid te streven. Bij nader onderzoek mist men daar echter in het boek van de Moskouse hoogleraar A. S. Jeroesalimskij „Die Aussenpolitik und die Diplomatie des deutschen Imperialismus. Ende des XIX Jahrhunderts". Dit wekt enige bevreemding, daar reeds G. W. F. Hallgarten in 1951 in het nawoord van zijn door dr. Brünner geraadpleegde „Imperialismus vor 1914" de aandacht op het werk van de Russische geleerde heeft gevestigd en daarbij o.m. opmerkte, dat vooral ten aanzien van de diplomatieke verwikkelingen rondom Turkije in de jaren 1895-1897 Jeroesalimskijs werk veel materiaal bevatte. Een Duitse vertaling van Jeroesalimskijs werk was in 1954 (dus twee jaar voor de verschijning van dr. Brünners dissertatie) beschikbaar en genoot kort daarop in Nederland bekendheid.

O.i. had lezing van Jeroesalimskijs publikatie dr. Brünner de waarlijk verbijsterende blunder bespaard, die op blz. 55 wordt gedebiteerd, waar wordt gesteld, dat Duitsland noch in politiek, noch in economisch opzicht iets had te maken met de kwestie Kreta (de Griekse bezetting van het toen Turkse Kreta in 1897 en het daarop gevolgde Grieks-Turkse conflict).

Zo mogelijk nog ernstiger lijkt ons de opmerking in de voetnoot van blz. 406: „Ter vermijding van de onnodige opsomming van titels (bedoeld zijn titels over het moderne imperialisme als zodanig, L. S.) verwijs ik hierbij naar de literatuurlijst". Zulk een opmerking hoort in geen enkele dissertatie thuis en zeker niet in een proefschrift, dat zich mede ten doel stelt om een begripsanalyse van het moderne imperialisme te geven. Ook hier hebben wij ons niet aan de indruk kunnen onttrekken, dat met de titels de hand is gelicht. Zo komt het bekende werk van Lenin „Imperialisme als hoogste Stadium van het Kapitalisme" weer niet op dr. Brünners lijst voor, n.b. terwijl zijn stelling V, waar wordt geponeerd, dat het vastkoppelen van het imperialisme aan een bepaald stadium van het kapitalisme, geen wetenschappelijke, doch uitsluitend politieke betekenis heeft, kennelijk bedoelt Lenins opvattingen

te bestrijden. Natuurlijk is het al dan niet belangrijk, of zelfs wetenschappelijk achten van Lenins werk dr. Brünners goed recht. Maar een van beiden: of dr. Brünner noemt Lenin expressis verbis in zijn betoog en zijn literatuuropgave en is dan gerechtigd zijn stelling te poneren, of hij noemt Lenin niet, maar dient hij dan zijn stelling ook te laten vervallen. Nu hij deze gedragslijn niet heeft opgevolgd heeft hij blijk gegeven van gemis aan iedere wetenschappelijke zuiverheid.

Een ander bezwaar tegen dr. Brünners opvattingen hangt met het zojuist betoogde nauw samen. Wanneer wij zijn definitie van het imperialisme citeren, lezen wij:

„Imperialisme is het politieke machtsstreven van een staat om financieel-economische machtsgroeperingen binnen die staat, met behulp van het regeringsapparaat, in staat te stellen zich meester te maken van vreemde afzetgebieden om de aldaar aangetroffen natuurlijke bodemschatten, grondstoffen en arbeidskrachten te monopoliseren met de bedoeling er zelf een autarkisch, alle gebieden omvattend en alle grondstoffen producerend rijk van te maken."

O.i. is dit in zoverre met zijn stelling V in tegenspraak, dat hij het monopolie-element in het imperialisme als onvermijdelijk beschouwt, iets, dat hij in zijn stelling impliciet juist wenst te ontkennen. Meer is trouwens, voor zover wij dit vermogen na te gaan, door Lenin niet gezegd.

Voorts lezen wij kort daarop, dat het irrelevant moet worden geacht, waarom de staat tot deze steun aan de economische machtsgroeperingen overgaat. Dit lijkt ons daarom al minder gewenst, omdat men wanneer men zulk een standpunt inneemt, ongetwijfeld tot een dichotomie in zijn beschouwing moet komen en niet in staat is, het sociaal-economische (geografische) enerzijds te integreren met het politieke en diplomatieke aspect, dat aan bepaalde feitenreeksen (c.q. de aanleg van de Bagdadspoorweg) inhaerent is. In het geval van dr. Brünners dissertatie menen wij, dat dit ten zeerste valt te betreuren. Doordat hij bovengenoemde irrelevantie stelt, is hij niet in staat gebleken om zijn grote sociaal-geografische en diplomatiek-historische kennis tot één geheel samen te smelten. Zoals zijn werk nu is gepubliceerd, heeft het o.i. daarom wel een grote bijdrage geleverd tot de kennis van het optreden der grote morgendheden in Turkije, doch weinig tot het begrip daaromtrent.

L. SLUIMERS.

W. H. C. Tenhaeff, *Telepathie en helderziendheid.* Hoe zou een boekje hierover niet door prof. Tenhaeff zijn geschreven. Maar sedert in ons tijdschrift 's schrijvers wetenschappelijke betrouwbaarheid zo overtuigend en afdoend aan de hand van zijn oratie door P. Spigt in sterke twijfel is getrokken (N. S. 1953, pag. 715 en 1954, p. 183) en zijn poging tot verdediging geen steek heeft gehouden (N. S. 1954, p. 181) wantrouw ik zijn publikaties.

Salamander Pockets. Naast haar gebonden Salamanders heeft Querido's Uitgeversmij. een serie Salamander pockets uitgegeven. Zo komen naast de al vroeger verschenen Salamanders de volgende pockets voor:

Max Dendermonde, *Weglopers;* A. den Doolaard, *De druivenplukkers;* id., *Wampie;* Henriëtte van Eyck, *Gabriel;* Hella S. Haasse, *De verborgen bron;* Albert Helman, *Or-*

kaan bij nacht; Jan Mens, *Goud onder golven;* Cees Nooteboom, *De verliefde gevangene* (dat als gewone Salamander en tegelijk als Salamander pocket voor het eerst is verschenen). Verder als vertalingen: Henry James, *De greep;* Franz Kafka, *Het proces;* Franz Werfel, *De verduisterde hemel* (*f* 1,50 per deeltje).

Voorts zijn er een aantal geïllustreerde pockets verschenen, bovendien omvangrijker dan als regel de gewone pockets zijn (per deeltje *f* 2,25):

Bob Spaak, *Sport voor sport.* In dit werkje, in vlotte, journalistieke toon geschreven, wordt duidelijk gemaakt, welk een enorme plaats de sport in de moderne wereld inneemt, hoe wij hier verder ook over mogen denken. Wij zien hoe massaal de sport is geworden, hoezeer zij een zaak is van overheidsbemoeiing, hoe zij zich van spel tot wedstrijd heeft ontwikkeld, gedisciplineerd en gesystematiseerd, sport met gefronst voorhoofd is geworden, hoe de amateurs verdwijnen en welke beroepen er al niet aan sport zijn verbonden. De sport houdt de mensen blijkbaar veel meer bezig dan de meest belangrijke en voor onze samenleving brandendste vraagstukken. De sport is een aangelegenheid waar een ieder over kan gaan meespreken, „in de sport hebben de mensen iets gevonden dat ze van A tot Z kunnen volgen", ze ontspant en geeft avontuur. Het hier gegeven verhaal van de 17-jarige Braziliaan Pele, die nauwelijks lezen en schrijven kan, maar een onovertroffen voetballer is, die door miljoenen wordt toegejuicht, per maand een kapitaal verdient, geeft een typisch beeld van onze tijd. Voorts vindt men in dit boek degelijke lijsten van records, tabellen, een verklarende woordenlijst en een jaartallenlijst van 1800 af over sportgebeurtenissen.

Herman Wouters, *Volken en Volkenkunde,* is het knappe boek van een Belgisch etnoloog, die bondig en overzichtelijk een vrijwel volledige volkenkundige materie met veel illustraties behandelt. Een beknopte woordenlijst en register licht het behandelde hier en daar nog toe en is een wegwijzer door het boek. Het valt op dat de literatuurlijst van bijna 80 werken geen enkel Noordnederlands boek bevat, voor een in Amsterdam verschijnend boek wel bevreemdend.

Emil Brumsteede, *Film, van bibberfoto tot cineascope,* is een tocht door de historie, eerst van de pogingen tot het bewegend beeld te komen, vooral in de laatste jaren van de vorige eeuw, en daarna van de films, hun makers en de beroemdste spelers tot het jaar 1958, zoveel mogelijk landsgewijze behandeld. Ook hier zorgt een woordenlijst-register ervoor dat men enigszins de weg vindt in dit boek, dat veel voorlichting geeft.

J. G. H. Bokslag, L. Deen (en nog 5 anderen), *Mensen testen.* Dit is het resultaat van teamwork. De 7 auteurs, ieder op zijn terrein deskundig, hebben elk een bijdrage geleverd waar ook de anderen zich mee hebben bemoeid. Het resultaat is een ernstig werk, dat eerst vrij uitvoerig ingaat op de aanleidingen tot onderzoek, het kontakt met opdrachtgevers, personeelsadvertenties en voorselectie, voordat het testen zelf besproken wordt. Tot de methoden van psychologisch onderzoek behoort ook het interview, daarna worden de verschillende tekentesten behandeld en zo gaan we door het gehele onderzoek tot het rapport. Studie- en beroepskeuze komen nog even (kort) ter spra-

ke, terwijl ook de weerstanden en bezwaren ter sprake worden gebracht. Een instructief boek.

NICO ROST, *Ook dat is Brussel.* Assen, Van Gorcum, 1958.

Dat Brussel meer is dan de stad van de Expo 1958 wordt de lezer van dit, met kennis en genegenheid voor deze stad geschreven boekje, duidelijk. Nico Rost vertelt iets over de geschiedenis, maar meer over het volk van Brussel. Hij neemt ons mee naar de Marollen, die wijk met een eigen aard en taal, hij brengt ons in de Rue de Radis, waar in de laatste oorlog een vaderlandslievende, althans tegen de bezetters gekeerde zwarte handel werd gedreven, wij bezoeken met hem de marionetten van de Lievekenshoek, snuffelen op de Vieux Marché naar curieuze boeken en zijn bereid met zijn lof van Elsene in te stemmen. Wij laten ons ook meetronen naar de Grand Place, het indrukwekkende marktplein in het centrum, en nemen ons voor de stad nog eens over te doen, verrijkt met wat Rost ons heeft geleerd en gesuggereerd. Wij zouden meer van zulke stedenboekjes moeten hebben, die niet voor haastige toeristen zijn geschreven, maar voor wie, met verwaarlozing zo nodig van de geijkte bezienswaardigheden, een stad dwalend willen proeven.

O. N.

Phoenix Pockets. De uitgevers W. de Haan-Standaardboekhandel hebben een serie pockets doen verschijnen, voor een deel vertalingen en deels origineel werk. De vertalingen:

Kurt Lange, *Egypte, wonderen en geheimen van een grote oude cultuur.* 3e druk, 1958. Dit is een levendig verhaal van een bekende archeoloog. Interessant is bijv. het hoofdstuk over de oud-Egyptische techniek. De auteur bestrijdt de mening dat de piramiden slechts door een gewelddadige, harde slaveneconomie tot stand zouden zijn gekomen; hij vergelijkt de bouw ervan met die der kathedralen, waaraan een gezamenlijke arbeid, gedragen door een creatief geloof, ten grondslag ligt.

Herbert Kuhn, *Leven en kunst in de ijstijd,* handelt over de oudste menselijke kunstvoortbrengselen, die gevonden zijn in de grotten van de Dordogne, bij de Pyreneeën en in Noord-Spanje. Het zijn een aantal boeiende verslagen van excursies naar verschillende grotten, die van Lascaux, Altamira e.a. Ook in deze oudste kunst blijkt al een ontwikkeling te kunnen worden onderkend, die een analogie vertoont met latere ontwikkelingen in de beeldende kunst, een symbolische realistische, abstracte kunst enz. Het boekje is met tekeningen en reprodukties geïllustreerd.

Eugene N. Marais, *De wonderwereld van de termieten-staat,* is de door dr. J. C. van der Steen verzorgde vertaling van een boekje van een Zuidafrikaan. Marais (1872-1936) was dichter, journalist en vooral een man met een vèrgaande biologische belangstelling; een dilettant die over de termieten een boek heeft geschreven, dat Maeterlinck heeft gediend als grondslag voor zijn boek over de witte mieren.

H. D. F. Kitto, *De Griekse beschaving,* is voor wie het argeloos leest, een zeer leesbare en leerzame inleiding; het is echter jammer, dat het boekje geen vertaling is van het Engelse origineel, maar slechts een verkorte Nederlandse editie van een boek dat in het origineel al een reputatie heeft verworven. O. N.

ACADEMIA BOEKHANDEL N.V.

OUDE DELFT 101 - 103 — DELFT
TELEFOON 23426 (K. 1730)

Alle boeken besproken of aangekondigd in dit blad zijn bij ons verkrijgbaar

Een boek voor toneelliefhebbers

PREMIÈRE

HUGO CLAUS	toneelschrijver
KARL GUTMANN	dramaturg
HAN BENTZ VAN DEN BERG	regisseur
WIM VESSEUR	decorontwerper
COEN FLINK	acteur
BEN STROMAN	criticus

doen een boekje open van achter de coulissen

JOHAN BENDIEN	proloog
MARIA AUSTRIA	foto's
NICOLAAS WIJNBERG	omslag

prijs f 7,90

Verkrijgbaar in de boekhandel

VAN LOGHUM SLATERUS – ARNHEM

Zojuist verschenen:

Prenten en Tekeningen

deel XV van de serie

DE SCHOONHEID VAN ONS LAND

Tekst van Prof. Dr J. G. van Gelder, hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Met 237 afbeeldingen

Ontwikkeling van de Nederlandse prent- en tekenkunst gedurende vijf eeuwen, geïllustreerd met talrijke voorbeelden uit verzamelingen in binnen- en buitenland.

Gebonden f 35,—

Verkrijgbaar in de boekhandel

UITGEVERIJ CONTACT

Goedkope uitgave

ENCYCLOPEDISCH HANDBOEK VAN HET MODERNE DENKEN

Derde druk

onder redactie van Dr W. Banning, Dr C. J. van der Klaauw, Dr H. A. Kramers, Dr H. J. Pos, Dr K. F. Proost, Dr J. B. Ubbing

Dit Handboekje wil de belangstellende intellectueel oriënteren op tal van gebieden van wetenschap, ook die niet de zijne zijn in de strikte zin van het woord. Het laat zien, welke problemen aan de orde zijn en in welke richting de oplossing wordt gezocht, het verklaart, waarom vroeger gevonden oplossingen ontoereikend zijn gebleken, het laat de samenwerking zien tussen de vraagstukken, die op verschillende gebieden het onderzoek bezig houden, kortom het stelt in staat met de ontwikkeling van de wetenschap, met het veelzijdige cultuurproces mee te leven.

Prijs thans f 14,50

Verkrijgbaar in de boekhandel

VAN LOGHUM SLATERUS – ARNHEM